

Петко Луковић

СТАВ СЛОВЕНАЦА ПРЕМА ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОМ РАТУ
1876—1878.

Рат Црне Горе против Турске 1876—1878, као веома важан фактор у склопу велике кризе на Истоку 1875—1878, изазван устанком потлачене раје у Херцеговини и Босни против турске владавине, средином 1875. године, снажно је одјекнуо у читавој Европи а посебно у словенским земљама, па, наравно, и у Словенији. О томе како је словеначка јавност реаговала на оружану борбу Црне Горе за очување своје независности и пружање помоћи другим југословенским народима, нарочито у Херцеговини, у њиховој борби за ослобођење од турског јарма у последњем и највећем устанку, 1875—1876, а посебно о значајним победама њене војске над турским оружаним снагама у рату од средине 1876. до краја јануара 1878, у нашој историографији, сем, мање-више, узгредних напомена, нема посебних радова. У овом чланку, са ослонцем, првенствено, на податке из ондашњих словеначких листова, биће речи о односу словеначког народа према тим веома значајним догађајима.

ОДЈЕК У СЛОВЕНИЈИ ХЕРЦЕГОВАЧКОГ УСТАНКА 1875—1876.

Благодарећи ослобођењу земље од феудалних намета, до чега је дошло после револуције 1848, у Словенији је настао велики просперитет у области пољопривреде, индустрије и занатства. Томе је следила доминација робно-новчане привреде, али и пооштрена класна диференцијација, која се, пре свега, испољила у пауперизацији доброг дела сељаштва, које, оставши без земље, делом долази у градове и ступа у редове индустријског пролетаријата, а делом се исељава у западноевропске или, пак, прекокеанске земље. У том за Словенце необично значајном раздобљу дошло је до видног напретка и у социјално-политичком домену на подручју словеначке етничке територије.

Одупирући се веома жилаво снажним валовима германизације од стране завојевача, немачког племства, почев, готово, од IX века, Словенци су успели да очувају своје етничко обележје,¹ а већ од краја XVIII века па надаље учињени су значајни и плодоносни напори на пољу словеначког националног препорада. Тај препородитељски рад, са све упечатљивијим политичким садржајем, снажно је избијао на површину у току револуционарне 1848. године, а доцније је дао значајне резултате. Већ током шездесетих и у првој половини седамдесетих година XIX века долази до снажне афирмације словеначке националне свести. То је видно, пре свега, у раду „читалница“, оснивању и раду фискултурног друштва Јужног сокола, Словенске матице и Драматичног друштва, претходника словеначког Народног позоришта, и излажењу овећег броја листова на словеначком језику.² Свест о припадности словеначкој националној индивиду-

Скраћенице извора из архивске грађе и дневних и недељних листова:

AS—DP: Arhiv Slovenije—Deležno predsedstvo, Љубљана, 1875—1876;

SN: *Slovenski Narod*, Љубљана, 1874—1878;

S: *Slovenec*, Љубљана, 1874—1878;

N: *Novice*, Љубљана. 1852—1862, 1874—1878;

SG: *Slovenski Gospodar*, Марибор, 1875—1878;

SC: *Soča*, Горица, 1875—1876;

E: *Edinost*, Трст, 1876—1878;

ZD: *Zgodnja Danica*, Љубљана, 1875—1878;

LZ: *Laibacher Zeitung*, Љубљана, 1852—1862, 1875—1878; и

LT: *Laibacher Tagblatt*, Љубљана, 1875—1878.

¹ Др Јован Цвијић на то указује као на особеност, одајући признање упорности и одлучности словеначког народа у неравној и дуговековној борби за свој опстанак. Поред осталог, он нарчито истиче ово: „Већ смо напоменули да су Словенци изгубили много терена у источним Алпима. За чудо је и оволико овај мали народ могао да се одупре навали моћне немачке нације и да сачува своју индивидуалност; то је била борба Давида и Голијата“ (Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Основи антропогеографије, Београд 1966, стр. 206.).

² Дуготрајнији и значајнији словеначки листови који су излазили у то време били су: *Novice* у Љубљани, 1843—1902, орган конзервативне струје словеначког националног покрета; *Zgodnja Danica* у Љубљани, 1848—1906, црквени лист; *Slovenski Gospodar* у Марибору, 1867—1941, орган словеначких конзервативаца у Штајерској; *Slovenski Narod* у Марибору, 1868—1872, а отада у Љубљани до 1945, орган либералне струје словеначког националног покрета; *Soča* у Горици, 1871—1915, орган словеначких либерала Горичке покрајине; *Slovenec* у Љубљани, 1873—1945, орган словеначких клерикалаца; *Edinost* у Трсту, 1876—1928, орган умерених словеначких либерала. Поред тога, на немачком језику су излазили: *Laibacher Zeitung* у Љубљани, 1778—1918, орган Покрајинске владе за Крањску; и *Laibacher Tagblatt* у Љубљани, 1868—1880, а отада у Грацу до 1893. под називом *Laibacher Wochenblatt*, орган немачких либерала у Словенији, „немшкунтарјев“, и ватрени заговорник дуализма (уп.: Dr J. Šlebinger, *Slovenski časniki in časopisi*, Библиографски преглед од 1797—1936, *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*, Љубљана 1937, стр. 5—6,

алности најјаче се испољила у захтевима за стварање „Уједињене Словеније“, тј. интегралне словеначке политичке заједнице на читавој словеначкој етничкој територији. Та политичка активност нарочито је дошла до снажног изражаја на „таборима“, масовним народним зборовима, одржаваним „под ведрим небом“, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века, све док их органи власти нису забранили, у свим крајевима Словеније. Афирмисану свест о словеначкој етничкој припадности и спремности словеначког народа, предвођеног својом младом буржоазијом, да се бори за остварење свог политичког програма, чији је највиши домет био „Уједињена Словенија“, највидније је потврдила убедљива победа словеначке народне странке над странком домаће немачке либералне буржоазије, „немшкитарима“, на јануарским изборима 1867. за покрајинске народне скупштине, до које је дошло, сем Корушке и Истре, у свим словеначким покрајинама. И бурни догађаји на Балканском полуострву током велике кризе на Истоку, 1875—1878, чији је један од најважнијих садржајних елемената исполњен у борби Црне Горе да очува своју независност и помогне и другим југословенским народима да се оружаном борбом ослободе од турске владавине, упливисали су на активирање, у још већој мери, Словенаца на политичком пољу, што је подстакло јачу а и постојанију афирмацију националне свести словеначког народа.³

Када је избио устанак потлачене раје у Херцеговини, 9. јула 1875. године, словеначко јавно мњење није одмах том догађају придало велику важност, сматрајући да се ради о обичној и локалног значаја буни, коју ће турска војна сила, као

12—14, 17, 19—20; Dr F. Vatovec i B. Teply, *Stoletnica „Slovenskega Naroda“*, Марибор 1968, стр. 5—30, M. Šalamun, *Slovensko primorsko časopisje, Zgodovinski pregled in bibliografski opis*, Koper 1961, стр. 35—36, 43—45; F. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Љубљана 1928, стр. 12; Dr F. Vatovec, *Slovenski časnik, 1557—1843*, Марибор 1961, passim, стр. 46, 54, 58—59, 72, 90, 98, 102—106, 139, 143, 150—152, 154, 157, 202, 225—226, 237, 245; *Laibacher Tagblatt* 1, 185 од 14. VIII 1868. и 14. VIII 1880; *Laibacher Wochenblatt* 677, 29. VI 1893).

³ Студиозан преглед, са ознаком извора и литературе, најважнијих промена и достигнућа у економском, социјалном и политичком развоју Словенаца од краја XVIII до средине седамдесетих година XIX века изнет је у делу: F. Gestrin—V. Melik, *Slovenska zgodovina od konca osamnajstega stoletja do 1918*, Љубљана 1966, стр. 5—230. Иначе, период словеначке политичке и културне историје од 1848. до средине деведесетих година XIX века најопширније је обрађен у делу: I. Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895*, са врло опсежним и студиозним коментаром др Душана Кермавнера: прва књига, Љубљана 1955, за период 1848—1860; друга књига, Љубљана 1956 за период 1860—1868; трећа књига, Љубљана 1958, за период 1861—1881. итд. До сада је изашло свих пет књига као и опсежно дело са допунским коментарима уз пету књигу: D. Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879. do 1895, Politično-zgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja slovenske kulturno-politične in slovstvene zgodovine 1848—1895*, Љубљана 1966.

и раније побуне, брзо угушити.⁴ Међутим, већ крајем јула, а нарочито након проширења устанка и на Босну, средином августа 1875, устанички покрет је задобио неподељене симпатије словеначке јавности и код ње афирмисао увереност у његову перспективност. Због тога се у словеначким листовима устанку даје све више простора и то на најупадљивијим местима, објављивањем посебних чланака или, пак, саопштења у устаљеним рубрикама тадашњег јединог словеначког дневника, *Slovenskog Naroda*: „Vstaneek v Hercegovini“, „Ustaja v Hercegovini“, „Vstaneek v Hercegovini in Bosni“, „Jugoslovansko bojišće“ итд.⁵ Објавивши напise о Босни и Херцеговини, у којима су наведени најбитнији географски, демографски, економски и социјално-политички подаци, словеначки листови су истицали да оружани устанак у двама периферним турским покрајинама није избио из верских мотива, већ да је до њега дошло због све неподношљивијег положаја угњетене и безобзирно експлоатисане раје, која је, поред осталог, била обавезна да, из године у годину, даје домаћим феудалцима, агама и беговима, све нове и знатно увећане порезе.⁶ Пуно одобравање и подршка устаничком покрету од већег дела словеначког народа били су детерминисани одлучном решеношћу устаника да воде бескомпромисну борбу до коначног ослобођења од турске владавине и уједињења са осталом „једнокрвном браћом“. Због тога су Словенци били против пацификационих мера великих сила, које су безуспешно покушале да изведу преко својих конзула, током септембра 1875. Устанички вођи, добивши инструкције с Цетиња, одлучно су одбили ситне уступке Порте и изјавили конзулима да ће наставити да се боре до коначног ослобођења, што су словеначки листови поздравили.⁷ Налазећи се у саставу Цислајтаније, Словенци су преко својих листова захтевали од бечке владе да буде према устаничком покрету у Херцеговини и Босни бар благонаклоно неутрална, упутивши на њену адресу оштру критику из следећих разлога: што је, водећи туркофилску политику, крајем јула 1875, издала дозволу Порти да може

⁴ Уп.: SN 155, 156, 159, 160, 161, од 11, 13, 16. 17. и 18. VII 1875.

⁵ Уп.: SN 170, 186, 187, 188 од 29. VII, 18, 19. и 20. VIII 1875; SC 32, 12. VIII 1875; N 34, 25. VIII 1875, стр. 282.

⁶ Уп.: SN 170, 186, 187, 188 од 29. VII, 18, 19. и 20. VIII 1875; SC 32, 1875; N 29, 21. VII 1875, стр. 246—247.

⁷ Тако је, на пример, у *Slovenskom Narodu*, у уводнику „Jugoslovansko bojišće“, у броју од 8. октобра 1875, подвучено, „da cilj vstanka je borba na smrt in življenje s Turki in zedinjenje z ostalimi jednokravnimi brati. Vstaniци volijo poginiti in svoje hiše v ogenj izpremiti nego na novo poviti vrat pod jarem osmanski. Sablja mora na novo zemljo razdeliti“ (SN 229, 8. X 1875).

И други словеначки листови су се са негодовањем односили према политици пацификације Херцеговине и поздравили су одлуку устаничких вођа о настављању оружане борбе против турске војске (уп.: SC 33, 35, 36, 37 од 19. VIII, 2, 9, 16. IX 1875; N 34, 25. VIII 1875, стр. 282; SG 37, 9. IX 1875).

искрцавати своје трупе у пристаништу Клеку;⁸ што забрањује добровољцима из Монархије и других земаља прелазак њене граничне зоне и ступање у редове устаника; што њени погранични органи плене оружје и муницију намењене устаницима; што аустријски органи војних власти разоружавају и интернирају устанике и њихове вође у граничној зони, крајем 1875. и у првој половини 1876. итд.⁹ Такође се Словенци нису сложили са Андрашијевим реформним планом од 30. децембра 1875, који је имао за циљ пацификацију Херцеговине и Босне по цену мањих уступака устаницима од Турске. Због тога се већи део словеначке јавности безрезервно сагласио са одлучним одбијањем устаничких вођа, на њиховом састанку са далматинским намесником, генералом Гаврилом Родићем, у Суторини, у првој половини априла 1876, да прихвате Андрашијев реформни план, поздравивши њихову решеност да наставе борбу.¹⁰

Већ крајем јула и почетком августа 1875. у словеначким листовима су објављени апели да се прикупљају прилози у новцу за устанике и њихове породице, пребегле на територију Хабсбуршке монархије, и да се у ту сврху формира одбор, али је Покрајинска влада за Крањску, наредбом од 3. августа, строго забранила такву акцију.¹¹ То је изазвало оштре протесте у словеначким листовима, што је приморало Покрајинску владу за Крањску да попусти и изда, почетком септембра 1875, писмену дозволу за овај рад, па је тада у Љубљани формиран „Ljubljanski rodpiralni odbor“, који је био централни одбор не само за Крањску већ и за целу Словенију, а био је састављен од најистакнутијих политичких вођа либералне и конзервативне струје словеначког националног покрета.¹² Радећи до 31. де-

⁸ То су словеначки листови оштро осудили (уп.: SN 185, 188, 216 од 17, 28. VIII и 23. IX 1875; SC 36, 9. IX 1875; N 33, 34 од 18. и 25. VIII 1875, стр. 278, 282).

⁹ Такве поступке бечке владе словеначки листови су отворено критиковали, уз нагласак да штете ствари устаничког покрета, на једној, и јачају огорченост према Монархији код југословенских народа, на другој страни (в.: SN 237, 259 од 7. и 17. X 1875: 60, 61. 62, 64, 66, 67, 68 од 14, 15, 16, 18, 21, 22. и 23. III 1876; SC 40, 7. X 1875; 12, 23. III 1876).

¹⁰ SN 261, 262 од 16. и 17. XI 1875; 27, 30, 33, 41, 42, 45, 47, 58, 59, 61, 69, 75, 84 од 4, 8, 11, 20, 22, 25, 27. II, 11, 13, 15, 24. III, 1. и 12. IV 1876; SC 15, 17 од 12. и 27. IV 1876; S 21, 34 од 19. II и 25. III 1876; E 3, 6 од 12. и 25. III 1876; N 9, 10, 17 од 1, 8. III и 26. IV 1876, стр. 72, 80, 136.

¹¹ Такав став словеначке јавности наишао је на одлучан отпор органа аустријске власти, који су брзо интервенисали и неке бројеве словеначких листа у Љубљани запленили, како се читује из аката Председништва Покрајинске владе за Крањску и ондашњих словеначких листа (в.: AS—DP, број 1824, 1877, 1882, 1889 од 3, 7, 8, 9. и 11. VIII 1875; N 30, 28. VII 1875, стр. 250; SN 171, 174 од 30. VII и 3. VIII 1875; Dr J. Vošnjak, *Južnoslovanski spomini*, Veda, dvomesečnik za znanost in kulturo, 2-letnik 1912, Горица 1912, стр. 57).

¹² Уп.: AS—DP, број 2132, 2143, 2155, 2193 од 3, 5, 6. и 9. IX 1875; SN 179, 182, 183, 204 од 8, 12, 13. VIII и 8. IX 1875; C 91, 105, 108 од 5. VIII, 7. и 14. IX 1875; Dr J. Vošnjak, *Južnoslovanski spomini* . . . , стр. 57.

цембра 1876. Када је сâм донео одлуку о свом расформирању,¹³ овај одбор је, уз помоћ редакција словеначких листова, прикупио 9.157 голдинара и 3 крајцара и ту суму, посредством потпорних одбора у Загребу, Задру, Трсту, Дубровнику и Херцег-Новом, доставио у намењену сврху.¹⁴ Осим тога, овај одбор прикупио је или купио: 1.853 ћебета, 76 нових зимских капута, 100 пари нових ципела, 400 пари нових опанака и 13 великих ковчега, у којима је било старо одело, рубље, санитарски материјал итд.¹⁵ Поред легалног, у Љубљани је тада егзистирао и илегални одбор,¹⁶ чији су чланови били најистакнутији вођи словеначких либерала: др Јосип Вошњак, Јосип Јурчич и др Валентин Зарник, који су куповали оружје, муницију и други ратни материјал и кришом их достављали тајним каналима устаницима.¹⁷

Словенци су устаничком покрету у Херцеговини пружили помоћ и тиме што су се из њихове средине борила у устаничким редовима шесторица добровољаца, чији су нам основни персонални подаци познати. Но, поред њих било је у доњој Херцеговини и анонимних словеначких добровољаца, и то у већем броју од оних чија су нам имена позната.¹⁸ Од словеначких добровољаца у херцеговачком устанку, због своје храбрости у борбама против турских снага, највише се истакао Мирослав Хубмајер,¹⁹ те је добио на поклон револвер са силавом од црногорског војводе Маша Врбице, 10. септембра 1875,

¹³ Због све већих сметњи које су му причињавали органи аустријске власти (в.: SN 299, 31. XII 1876; AS—DP, број 681 од 16. III 1877).

¹⁴ О организацији прикупљања новчаних прилога у Словенији и њиховом слању преко надлежних потпорних одбора избеглицама и устаницима, в.: П. Луковић, *Словенци и устанак у Херцеговини и Босни 1875—1878. године*, Београд 1965, необјављена докторска дисертација, стр. 77—80.

¹⁵ Детаљније о организацији рада на прикупљању прилога у Словенији у санитарском материјалу, одећи и обући као и о резултатима овог рада, в.: П. Луковић, *Словенци и устанак у Херцеговини и Босни...*, стр. 86—88, 91—94.

¹⁶ Органи аустријске власти покушали су открити овај одбор, средином 1876, али у томе нису успели (AS—DP, број 1237, 1649, 1650 од 29. V, 6, 28. VI, 8. и 11. VII 1876).

¹⁷ О раду љубљанског тајног одбора на прикупљању и куповини средстава за живот и борбу и отпремању устаницима, в.: А. Томан, *Из народне борбе пред 50 лет*, Јутро, Љубљана, 31. 7. II 1926, стр. 11; Др Ј. Вошњак, *Јужнословански спомени...*, стр. 59; П. Луковић, *Словенци и устанак у Херцеговини и Босни...*, стр. 88—94).

¹⁸ Опширније о словеначким добровољцима у херцеговачком устанку, в.: П. Луковић, *Добровољци из Словеније у херцеговачком устанку 1875—1878. године*, Весник Војног музеја у Београду, 10, Београд, 1964, стр. 98—116.

¹⁹ Постао је због тога познат и цењен не само од устаника већ и јавности у југословенским земљама као и ван њих, пошто су о њему опширно писали ондашњи листови (П. Луковић, *Добровољци из Словеније у херцеговачком устанку...*, стр. 103—108).

приликом свог боравка на Цетињу.²⁰ У одашиљању словеначких добровољаца у устаничке редове значајну улогу су одиграли чланови тајног љубљанског одбора. Они су у Љубљани, у Народној штампарији, прикупљали и одатле слали, преко тршћанског одбора, у највећој тајности, добровољце Словенце, па и припаднике неких других народности.²¹

Са напрегнутом пажњом пратили су Словенци борбу устаника у Херцеговини против турских снага, хиперболишући својим листовима устаничке победе, а ублажавајући поразе. Тако су, на пример, на снажан одјек у Словенији наишли: опсада Требиња од стране устаника од 4. до 30. августа, деблокирање овог града и заузимање од турске војске устаничког упоришта, манастира Дужи, крајем августа;²² тежак пораз турских снага у боју на Муратовици, 10—11. новембра 1875;²³ победа устаника код Глухе смокве и Радовановог ждријела, 18—20.

²⁰ То је забележио у свом дневнику Коста Грујић, добровољац у херцеговачком устанку, који је са Хубмајером тада био на Цетињу да, по налогу војводе Мића Љубибратића, тражи од црногорског књаза помоћ у наоружању и људству (К. Грујић, *Дневник из херцеговачког устанка (од 6. августа до 16. октобра 1875)*, Војни музеј ЈНА, посебна издања, књига I, Београд 1956, стр. 103—104).

Да је Хубмајер добио револвер на поклон од војводе Маша Врбице види се из рачуна број 112, који је недатиран и погрешно евидентиран у архивском фонду Сената за 1874. годину. У прегледу издатих револвера са заглављем „Списак од револвера који су дати на рачун државни у све 24 револвера“, што се тиче предаје ове врсте оружја Хубмајеру, стоји само ово: „Мирославу Хубмајеру Словенцу 1“ (Архив Црне Горе, Министарство војно (Воена управа), наредбе и рачуни за 1874. годину, фасцикл 2, рачун број 112).

²¹ Опширније о раду тајног одбора у Љубљани на одашиљању добровољаца у устаничке редове, в.: П. Луковић, *Добровољци из Словеније у херцеговачком устанку...*, стр. 90—98.

Неке, иначе тачне, податке о раду овог тајног одбора на одашиљању добровољаца у устаничке редове прикупио је Магистрат града Љубљане и у извештају Председништву Покрајинске владе за Крањску од 28. јуна 1876, поред осталог, навео ово: „Die Freiwilligen fanden sich meistens in den Localitäten der Narodna Tiskarna ein, verkehrten dort mit Dr Vošnjak, Jurčić oder dem darin beschäftigten in nationaler Richtung äusserst rührigen Corrector Josef Amrožič und wurden von diesem letzterm und dem in nationaler Richtung sehr exaltirten ehemaligen Kürschnermeister Scherz zur Zeit der Abreise auf den Bannhof oder nach den bezüglichen Strassen begleitet, die Mittel zu ihrer Abreise sollen, wie nun verlässlich verlautet, die meisten der Freiwilligen, wie ich dies dem hohem k. Landespraesidium mit Bericht vom 26. September 1875 Z. 59/Pr. zur Kenntniss gebracht habe, in der Narodna Tiskarna erhalten haben, und werden diese Mittel aus den vor der Constitution der für die Ueberläufer auf österreichisches Gebiet behördlich genehmigten Unterstützungen — Comites Gesammelten Geldern geflossen sein“ (AS—DP, број 1650 од 28. VI 1876).

²² SN 184, 190, 200, 201 од 15, 22. VIII, 3. и 4. IX 1875; SČ 32, 34, 35, 36, 39 од 12, 26. VIII, 2, 9. и 30. IX 1875; S 96, 104 од 17. VIII и 4. IX 1875.

²³ SN 262, 263, 264, 272, 274, 283, 290 од 17, 18, 19, 28. XI, 1, 12. и 21. XII 1875; S 137, 20. XI 1875; N 36, 17. XI 1875, стр. 382.

јануара;²⁴ победа устаника у другом боју на Муратовици, 4. марта;²⁵ тежак пораз турских трупа у рејону кланца Дуге у бојевима 13—18. и 28—30. априла 1876. итд.²⁶

На основу наведеног, очито је да је устанак поробљене раје у Херцеговини наишао на снажан одјек код словеначког јавног мњења и да су Словенци овом устаничком покрету пружили знатну помоћ, како политичку и материјалну, тако и у добровољцима.

Званични Београд и Цетиње били су изненађени устаничким покретом у Херцеговини и његовим проширењем на Босну. И док је Црна Гора одлучила на Ловћенском скупу, 20. августа 1875, да тајно помаже херцеговачки устанак, дотле је, противно вољи свог народа, српска влада, после извесног колебања, под пресијом кнеза Милана, почетком октобра 1875, заузела према устанку неутралан став.²⁷ Словеначка јавност је без икаквог устезања истакла да је судбина устанка зависна од држања две кнежевине према њему, па ће, ако га Црна Гора и Србија својски не подупру, по цену рата против Турске, бити угушен од надмоћнијег непријатеља.²⁸ Чврсто стојећи на тој позицији, словеначки листови су, крајем августа и у току септембра 1875, објавили више написа и саопштења са коментарима, у којима је истицано да Црна Гора и Србија треба што пре да зарате против свог вековног непријатеља, будући да је Турска за рат неспремна, сада а две кнежевине у том свом подухвату немају шта да изгубе већ, напротив, могу бити на добитку.²⁹ Када је, почетком октобра 1875, у Београду одлучено да Србија остане неутрална, словеначки листови, нарочито *Slovenski Narod*, готово су безрезервно осудили такав став, огласивши, сасвим оправдано, кнеза Милана за главног кривца, истакавши да је тим актом Србија изгубила Босну и пијемонтску улогу у борби

²⁴ SN 15, 17, 19 од 20, 22. и 25. I 1876; SČ 7, 17. II 1876; S 10, 11, 13 од 22, 25. и 29. I 1876; N 4, 5 од 26. I и 2. II 1876, стр. 32, 40.

²⁵ SN 57, 58 од 10. и 11. III 1876.

²⁶ В.: SN 89, 90, 91, 92, 93, 96, 100, 102, 103 од 19, 20, 21, 22, 23, 26. IV, 2, 4. и 5. V 1876; S 51, 52, 53, 54 од 2, 4, 6. и 9. V 1876; N 17, 18 од 26. IV и 3. V 1876, стр. 138, 146.

²⁷ Опширније о ставу Србије и Црне Горе према устанку у Херцеговини и Босни од његовог избијања па до ступања две кнежевине у рат против Турске, в.: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига прва (1868—1878), друго издање, Београд 1934, стр. 258—264, 278, 305—310 и д.; М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874—1876*, Цетиње 1950, стр. 81—84, 108—109, 112—117, 146—150, 188—192, 277—280; М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875—1878*, Сарајево 1960, стр. 120—121, 132—138.

²⁸ Уп.: SN 159, 164, 168, 170, 196, 208, 216, 229 од 16, 22, 27, 29. VII, 29. VIII, 14, 23. IX и 8. X 1875; SČ 34, 26. VIII 1875; S 99, 24. VIII 1875; N 37, 15. IX 1875, стр. 310.

²⁹ Уп.: SN 184, 188, 190, 191, 212 од 15, 20, 22, 24. VIII и 18. IX 1875; SČ 31, 34, 36, 37, 39 од 5, 26. VIII, 9, 16. и 30. IX 1875; S 87, 95 од 27. VII и 14. VIII 1875; N 30, 32, 35 од 28. VI, 11. VIII и 1. IX 1875, стр. 250, 268, 291; SG 37, 9. IX 1875.

за ослобођење југословенских народа на Балканском полуострву од турског јарма.³⁰ Након те одлуке званичног Београда, словеначки листови су, крајем 1875. и почетком 1876, нарочито *Slovenski Narod* и *Soča*, у неколико наврата, нагласили да се Србија пасивизирала у односу на устанички покрет, док Црна Гора наставља да пружа несебичну и све већу помоћ херцеговачком устанку, чим на видан начин манифестује своју готовост да зарати против Турске.³¹ И словеначки добровољац у херцеговачком устанку Мирослав Хубмајер, посетивши са групом устаника др Фрања Рачког у Загребу, новембра 1875, изјавио је да су устаници огорчени на Србију због њеног пасивног држања према устанку, док се о Црној Гори веома похвално изразио, уверавајући Рачког да према њој устаници гаје велику љубав и поверење, будући да су се на лицу места уверили у њену несебичну помоћ устанку у Херцеговини.³²

СНАЖАН ОДЈЕК У СЛОВЕНИЈИ ПОВЕДА ЦРНОГОРСKE ВОЈСКЕ У ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОМ РАТУ 1876—1878.

Након дугог и нестрпљивог очекивања, најзад су Црна Гора и Србија заратиле против Турске, крајем јуна 1876, што су Словенци одушевљено поздравили, надајући се да ће две кнежевине изаћи из рата као победнице. Међутим, Србија је ушла у рат неспремна у војном и политичком погледу. Она је, након неколико тешких пораза њене војске, била принуђена да склопи с Турском примирје, почетком новембра 1876, а потом и сепаратни мир без територијалних промена, 28. фебруара 1877, те да тек 13. децембра те године поново зарати пошто је реорганизовала и боље опремила војску, која је до почетка фебруара 1878. извојевала значајне победе над турским трупама и ослободила знатну територију као и градове: Ниш, Пирот, Прокупље, Лесковац и Врање.³³ Црна Гора је далеко успеш-

³⁰ Уп.: SN 202, 210, 228, 234, 239, 261, 262 од 5, 16. IX, 7, 14, 20. X, 16 и 17. XI 1875.

³¹ Тако је, на пример, у *Slovenskom Narodu* и „*Slovincu*“, у рубрикама „*Dopisi*“ и „*Jugoslovansko bojišče*“, наглашено да је Србија због попустљивости према Турској изгубила поверење југословенских народа као и прогресивног дела јавног мњења Европе; у *Soči*, у броју од 17. фебруара 1876, у рубрици „*Jugoslovansko bojišče*“, с позивом на извештај специјалног дописника из Суторине од 4. фебруара, наведено је, поред осталог, ово: „*Crna gora pomaga-skoro vse vodi. Mislim, da neće dolgo trajati, ko bodo vrli Črnogorci svoje preljubljene gore zapustili ter se na handžare naslonili*“ (уп.: SN 253, 286 од 6. XI и 16. XII 1875; 15, 20. I 1876; S 127, 26. X 1875; SČ 7, 17. II 1876).

³² Ф. Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, изд. Југославенске академије знаности и умјетности, I, Загреб 1928, стр. 384.

³³ Главни војноисторијски радови који третирају питања из првог и другог српско-турског рата, 1876—1878, уз војностручну анализу битки и бојева: П. Борисављевић, *Са Јавора*, Подаци за историју српско-турског рата 1876, Београд 1890; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алим-*

није ратовала од Србије, будући да је њена војска, већ током 1876, а такође и касније, извојевала значајне победе над непријатељем. Поред тога, Црна Гора је непрекидно водила рат против Турске до његовог победоносног завршетка, тј. до потписивања примирја у Једрену између Русије и Турске, 31. јануара 1878. године.³⁴

Словенци су са напрегнутом пажњом пратили херојску борбу црногорске војске против турских снага и примали њене победе са великим одушевљењем, изражавајући се у својим листовима у суперлативима о храбрости Црногораца. Заиста, одјек црногорских победа био је у Словенији веома снажан и, како мислимо, знатно је допринео пружању још снажнијег отпора германизаторском притиску владајућег немачког либералног режима, уз јачање словеначких националних позиција, на једној, и осећања југословенске солидарности, на другој страни. За ову констатацију у ондашњим словеначким листовима, који су одражавали став већег дела словеначког јавног мњења, има у толикој мери веродостојних података да би се могла урадити посебна и овећа монографија. Ми ћемо, због ограниченог простора, навести само оне примере за које мислимо да су најважнији и да их, као такве, не треба мимоићи. Одмах по објављивању рата Црне Горе Турској и отпочињања непријатељстава, Словенци су у својим листовима објављивали кратка саопштења и у њима изражавали чврсту наду у победу црногорског оружја као и у тесну координацију црногорске и српске војске. Тако је, на пример, *Slovenski Narod*, у рубрици „Jugoslovansko

niћа у свези са догађајима из најновије српске историје, Београд 1892, стр. 547—631, 645, 659—663, 667—668; С. Грујић, *Операције Тимочко-Моравске војске (1876—1877)*, Белешке и успомене, књ. I—IV, Београд 1901—1902; Др В. Ђорђевић, *Српско-турски рат*, Успомене и белешке из 1876, 1877. и 1878. године, књига прва: на граници; књига друга: преко границе, Београд 1907; М. Петровић, *Ратне белешке са Јавора и Топлице 1876, 1877 и 1878*, свеска прва, догађаји са Јавора, Народни музеј у Чачку, посебна издања, 1, Чачак 1955; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877—78. године* (са две карте), изд. Врховне команде српске војске, Београд 1879; М. М. Магдаленић, *Грађа за историју рата Србије са Турском за ослобођење и независност 1877—78-ме године*, Кретање, радње и бојеви шумадијског корпуса, Београд 1894; В. Ј. Белић, *Ратови српског народа у XIX и XX веку (1788—1918)*, Српски народ у XIX веку, књига девета, Београд 1937, стр. 75—83, 86—90.

³⁴ Важнији радови о црногорско-турском рату 1876—1878: Никола I Петровић Његош, *Цјелокупна дјела*, књига пета: Аутобиографија-мемори-путописи, Цетиње 1969, стр. 353—502; S. Gorčević, *Der Turco-montenegrinische Krieg, 1876—78*, In 3 Theilen, Wien 1877—1879; исто дело у преводу на српскохрватском језику: *Црногорско-турски рат 1876—1878*, изд. Војног дела, Београд 1963; J. Schön, *Montenegrinische Kriegführung und Taktik*, Nachdruck eines im „Organ der militär-wissenschaftlichen Vereine“, I Band 1898, Wien 1909; иста студија у преводу на српскохрватском језику: *Вођење рата и тактика Црногораца (1876—78)*, Београд 1926; Г. Вуковић, *Рат 1876 Црне Горе са Турском: Вучји До, Фундина, Вележ, Тријебач, Омугић, Расина Главица, Височица итд.* Цетиње 1929.

бојиште“, у бројевима 5—9. и 19—20. јула 1876, саопштио: да је главнина црногорске војске под командом књаза Николе прешла на тле Херцеговине и у свој састав укључила војску херцеговачких устаника; да су Црногорци умешнији у вођењу борбе од Срба па ће сједињење њихове војске бити од обостране користи за повећање степена бојеве готовости; да ће, наводно, црногорска војска ускоро заузети Мостар, па ће, након тога, „марширати у Босну на Сарајево“, односно Србима у помоћ.³⁵ У том смислу су писали и други словеначки листови, као, на пример, *Slovenec*, који је, у броју од 25. јула 1876, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, објавио кратко саопштење, у коме доминира мисао да по паду Мостара црногорска војска неће имати већих препрека да се што пре споји са српском војском.³⁶ Иначе, тада су словеначки листови објављивали кратка саопштења о догађајима на црногорском ратишту у доста уопштеној форми, која се, углавном, могу свести на следеће: да црногорска војска напредује кроз Херцеговину, како је наведено у *Novicama*, у бројевима од 5, 12. и 19. јула 1876; да Муктар-паша измишља победе над црногорском војском, која успешно ратује, како је потцртано у *Slovenskom Narodu*, у бројевима од 26. и 27. јула 1876; да је ситуација повољна по Црну Гору, будући да црногорска војска добро ратује и да је већ извојевала неколико победа над непријатељем, како је *Soča* истакла у броју од 21. јула 1876. године.³⁷ Нешто касније, објавила је тршћанска *Edinost* кратко саопштење о смрти једног храброг Невесињца, који се борио у Невесињском батаљону,³⁸ истакавши се у борбама при повлачењу црногорске војске од Невесиња према црногорској граници, током 24. и 25. јула.³⁹ Анонимни састављач овог саопштења подвлачи да је овај непознати Невесињац испољио своју неустрашивост нарочито „у задњим бојевима црногорске војске код Врбице“, убивши из револвера или посекавши

³⁵ Уп.: SN 151, 152, 153, 154, 155, 163, 164 од 5, 6, 7, 8, 9, 19. и 20. VII 1876.

³⁶ О томе тамо, као најважније, пише: „Kako in kaj je z Mostarom, še ni znano; a če to mesto pride Crnogorcem v roke, potem nimajo nobene ograje več do Srbov, ker Serajevo je le nevtrjeno mesto na planem“ (S 86, 25. VII 1876).

³⁷ Уп.: N 27, 28, 29 од 5, 12. и 19. VII 1876, стр. 220, 228, 236; SN 169, 170 од 26. и 27. VII 1876; SČ 29, 21. VII 1876.

³⁸ Који је као саставни део војске херцеговачких устаника, јачине 10 батаљона, био инкорпориран црногорској војсци на Црном куку, 6. јула 1876, те је по Гавру Вуковићу укупна јачина главнине црногорске војске, тј. Северног одреда била „заједно са херцеговачком 18.000 војника“ (Г. Вуковић, *Рат 1876 Црне Горе са Турском...*, стр. 4).

³⁹ Главни разлог повлачења црногорске војске са правца Невесиња био је одлучно противљење Аустро-Угарске црногорској офанзиве на подручју Херцеговине и њена готовост да се, ако устреба, и војном силом одупре претензијама Црне Горе на Херцеговину (уп.: Никола I Петровић Његош, *op. cit.*, стр. 472—473; М. Екмечић, *op. cit.*, стр. 253—254).

јатаганом укупно 13 турских војника, након чега је погинуо од поготка већег броја непријатељских пушчаних зрна.⁴⁰

Ускоро се приврженост словеначке јавности ствари оружане борбе црногорског народа показала потпуно оправданом. Наиме, 28. јула 1876, дошло је до битке на Вучјем долу, у којој су снаге црногорског Северног одреда одсудно поразиле турску војску под командом истакнутог команданта, Ахмеда Муктар-паше, наневши јој тешке губитке у живој сили и ратној опреми.⁴¹ Ова значајна победа црногорске војске наишла је на снажан одјек и одушевљен пријем у словеначкој јавности, што се може закључити на основу доста опширних саопштења и написа о самој бици, објављених у ондашњим словеначким листовима. Прво је *Slovenec*, у броју од 1. августа 1876, објавио на истакнутом месту садржај телеграма, али без коментара,⁴² који је књаз Никола упутио својој супрузи Милени на Цетиње, по завршетку битке. Дан доцније, објавио је *Slovenski Narod* уводник с насловом „Jugoslovansko bojišče“, где је, након навођења текста телеграма књаза Николе, као и официјелног телеграма са Цетиња од 30. јула о исходу битке на Вучјем долу, у смислу коментара нарочито подвучено да су Црногорци, благодарећи својој храбрости, умешности у руковању оружјем и неодољивом јуришу извојевали „величанствену победу“ над турском војском, наневши јој тешке губитке, и да ће њене остатке „здробити“.⁴³ У следећем броју, тј. од 3. августа 1876, словеначки дневник је, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, о значају победе црногорске војске истакао ово: „Величанствена црногорска победа на Вучјем долу снажно је одјекнула у целом свету.

⁴⁰ На крају овог саопштења, објављеног у *Edinosti*, у броју од 12. августа 1876, у рубрици „Domaće stvari“, констатовано је у смислу закључка ово: „То је жива слика hrabrosti naših južnih bratov, kateri z železom pišejo slovansko zgodovino“ (E 15, 12. VIII 1876).

⁴¹ О појединостима тока битке на Вучјем долу, нарочито о обостраним губицима, в.: Никола I Петровић Његош, *op. cit.*, стр. 373—378; Љ. Ј. Полекскић, *Бој на Вучјем долу*, 28. јула 1876, *Ратник* LVI, 1940, св. X, Београд, 1940, стр. 46—62.

⁴² S 89, 1. VIII 1876.

⁴³ Као најважније о победи црногорске војске у бици на Вучјем долу, тамо је потцртано: „То је morala biti strašna bitva in je le mogoča pri tako hrabrej vojski, pri tako strašnej moči handžara in bajoneta, kakor je nosi Črnogorec. Ostanek Muktarjeve vojske bodo zdaj kmalu v pest dobili in zdrobili. Tako imajo Črnogorci uže velik vspeh. Dve tretjini vojske v naglem jurišu ali šturmu razpoditi, poklati, dva brigadirja uničiti (Osman-paša ujet in Selim ubit) to je velikansko“. Очигледно забринут за положај српске војске на јужноморавском фронту, анонимни писац овог уводног чланка, искрено желећи и њој значајнију победу, то изражава овим речима: „Bog pa nam daj čuti iz Srbije prav kmalu jednake vesti. Tam okolo meje preži glavna sila Turkov in uže dolgo se pričakuje in posebno od turške strani napoveduje velika bitka. Ta nij še bila se. vsaj poročila do tega hipa še nemamo od nobene strani o njej. Da so boji manjše vrste morda dan na dan, to je gotovo. A bog daj Černjajevu le jedno tako zmago, kakor so jo Črnogorci imeli, in potem pojde brž“ (SN 175, 2. VIII 1876).

Сви се диве мушкој храбрости наше словенске браће, док се непријатељи Словенства јеже“.⁴⁴ Тог истог дана, *Slovenec* је објавио саопштење са веродостојним подацима о току битке на Вучјем долу и њеним резултатима, што је учинио и словеначки дневник, у бројевима од 4. и 6. августа 1876, наводећи детаљно фазе битке.⁴⁵ Орган горичких либерала, *Soča*, приказао је, у броју од 4. августа 1876, ток битке и њене резултате у лапидарној форми и посве веродостојно. На крају саопштења, одушевљен победом Црногораца, лист је упутио поздрав победницима: „Слава јуначким Црногорцима!“, што је учињено и у наредном броју овог листа, седам дана доцније, уз констатацију да се Муктар-пашина војска не може дуго опоравити од свог тешког пораза, упркос томе што су у Требињу вршене попуне његових јединица.⁴⁶ *Novice* су се, такође, у саопштењу, објављеном у броју од 2. августа 1876, врло похвално изразиле о јуначком држању црногорске војске дајући сажет приказ тока битке и њених резултата.⁴⁷ Дан доцније, *Slovenski Gospodar* је, у рубрици „Politični ogled“, дао за своје читаоце језгровит приказ тока битке на Вучјем долу и њене резултате, истакавши, у смислу коментара, ово: „Херцеговина је за Турке изгубљена. Радост хришћана је неизмерна! Слава црногорским јунацима!“⁴⁸ *Edinost* је такође обавестила своје читаоце о овој значајној црногорској победи, објавивши у броју од 12. августа 1876, у рубрици „Politični pregled“, кратко саопштење, у коме је подвучено да су ратно лукавство и јунаштво највише допринели одсудној победи црногорске војске.⁴⁹ Иако непријатељски настројени према југословенским народима, љубљански дневници *Lai-bacher Zeitung* и *Lai-bacher Tagblatt* објавили су у рубрикама „Vom Kriegsschauplatze“ и „Neueste Post“, кратка саопштења и телеграме и из турских и из Црногорцима наклоњених извора и у њима признали одсудну победу црногорске војске у бици на Вучјем долу, до које је дошло првенствено због тога што су Црногорци вештим маневром успели да опколе турске снаге и у борби „прса у прса“ одсудно их поразе.⁵⁰ Напокон, и црквени лист у Љубљани, *Zgodnja Danica*, објавио је, у броју од 4. августа 1876, кратко саопштење за своје читаоце о овој бици, у рубрици „Listek za raznoternosti“, наводећи турске губитке уз нагласак да је црногорска војска постигла „веома значајну победу“.⁵¹

⁴⁴ SN 176, 3. VIII 1876.

⁴⁵ Уп.: S 90, 3. VIII 1876; SN 177, 179 од 4. и 6. VIII 1876

⁴⁶ SČ 31, 32 од 4. и 11. VIII 1876.

⁴⁷ N 31, 2. VIII 1876, стр. 252.

⁴⁸ SG 32, 2. VIII 1876.

⁴⁹ E 15, 12. VIII 1876.

⁵⁰ Уп.: LZ 173, 174, 175, 176 од 31. VII, 1, 2. и 3. VIII 1876; LT 175, 178 од 2. и 5. VIII 1876.

⁵¹ ZD 31, 4. VIII 1876, стр. 250.

Петнаестак дана иза битке на Вучјем долу, тачније, 14. августа 1876, црногорска војска, предвођена војводама Илијом Пламенцем и Марком Миљановим, дочекала је турске трупе на Фундини, испред Медуна, и одсудно их поразила.⁵² Вест о овој победи црногорске војске примили су Словенци са великим задовољством и она је ојачала њихову наду у победу над турским оружаним снагама не само црногорске већ и српске војске. О том важном догађају, трећи дан иза боја, обавестио је своје читаоце словеначки дневник кратким али, зато, језгровитим и веродостојним саопштењем у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, у коме је наглашено да су црногорске снаге одсудно поразиле непријатеља и заплениле велику количину „оружја, муниције и застава“.⁵³ Скоро идентично саопштење о победи црногорске војске у боју на Фундини над Мехмед-пашиним трупама објавио је истог дана и *Slovenec*, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, уз напомену да је „бој трајао цео дан“.⁵⁴ Но, у следећем броју, тј. од 18. августа 1876, објавио је *Slovenski Narod* нешто дуже саопштење, у виду уводника, под насловом „Jugoslovansko bojišče“, у коме просторно и садржајно доминира разматрање питања која се односе на ток боја и његов исход. Тамо су веродостојно приказане обостране припреме за бој уз нагласак: да је овај део турске војске, јачине око 20.000 изабраних и добро извежбаних и наоружаних војника, био упућен из Албаније са задатком да пружи неопходну помоћ Муктар-паши да се „извади“ из тешке ситуације, али је и та турска војска доживела исту судбину као и она у бици на Вучјем долу. На крају овог саопштења, у смислу закључка, изражена је жеља за постизање значајније победе и српске војске и реализацију тесног борбеног садејства на фронту између оружаних снага Црне Горе и Србије ради ускоравања победе над заједничким непријатељем.⁵⁵ У саопштењу, објављеном у броју од 22. августа 1876, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, клерикалног листа *Slovenec*, након констатације: „победа Црногораца код Подгорице је била величанствена“, доста опсежно се третирају ток боја и његови резултати, уз истицање да су храброст, издржљивост и вештина у руковању оружјем црногорских бораца одлучили о исходу боја, што је наведено и у наредном броју овог листа.⁵⁶ *Soča* је,

⁵² Детаљнији подаци о току боја на Фундини и његовом исходу наведени су у делима: С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878...*, стр. 119—124; Н. I Петровић Његош, *op. cit.*, стр. 380—383; Г. Вуковић, *Рат 1876 Црне Горе са Турском...*, стр. 20, 28.

⁵³ *SN* 187, 17. VIII 1876.

⁵⁴ *S* 95, 17. VIII 1876.

⁵⁵ Тај важан закључни, последњи део овог саопштења гласи: „Vog pomozi Črnogorcem dalje tako, daj Srbom le jedno veliko zmago in potem se obe vojski, črnogorska zmagovalna in srbska hrabra vojska zjediniti, ter izvojščiti srbsko-slovansko neodvisnost. Teško delo, ali veličastno bi bilo“ (*SN* 188, 18. VIII 1876).

⁵⁶ Уп.: *S* 97, 98 од 22. и 24. VIII 1876.

четврти дан по завршетку боја на Фундини, објавила о њему кратко саопштење, истакавши, доста схематски, да су Црногорци извојевали велику победу.⁵⁷ Међутим, седам дана доцније, тј. у броју од 25. августа 1876, у заглављу рубрике „Jugoslavansko bojišče“, овај лист је објавио језгровито саопштење, приказујући сасвим тачно најважније у обостраним припремама за бој и његовом току, уз нарочити нагласак да је храброст црногорске војске одлучила о исходу боја и приметно хиперболисање турских губитака у живој сили, удвостручивши њихов број.⁵⁸ *Novice* су обавестиле своје читаоце о овој победи црногорске војске на тај начин што су објавиле лапидарно саопштење у устаљеној рубрици „Novičar iz domačih in tujih dežel“, у броју од 23. августа 1876, у коме је наглашено да су Црногорци „страховито потукли“ Турке „код Подгорице“ и да је у том боју погинуло преко 10.000 непријатељских војника.⁵⁹ Дан доцније, обавестио је своје читаоце и *Slovenski Gospodar* о овој значајној победи црногорске војске, објавивши, у рубрици „Politični ogled“, лапидарно саопштење, у коме је, након кратког прегледа припрема, тока боја и његових резултата, наглашено да је то „била досада највећа победа“ коју је извојевала црногорска војска.⁶⁰ И тршћанска *Edinost* је објавила кратко саопштење о овој победи црногорске војске, у рубрици „Politični pregled“, у броју од 26. августа 1876, нагласивши да су „очи целе Европе уперене на словенски југ, где су Црногорци претпрошле седмице код Подгорице извојевали над Турцима најсјајнију победу“.⁶¹ О поразу турских снага у овом боју обавестили су своје читаоце, кратким саопштењима у рубрици „Vom Kriegsschauplatze“, и *Laibacher Zeitung* и *Laibacher Tagblatt*.⁶²

И надаље, све до закључења двомесечног примирја између Црне Горе и Србије, с једне, и Турске, с друге стране, 1. новембра 1876, словеначки листови су обавештавали своје читаоце о успесима црногорског оружја. Тако су, на пример, Но-

⁵⁷ СС 33, 18. VIII 1876.

⁵⁸ Тај закључни, најважнији и најинтересантнији, део овог саопштења гласи: „Vsak pojedini črnogorski batalijon poklal je najmanj tisuč nekerščenikov, martinički pak sam nad dva tisuč in vzel je Turkom 6 barjakov. Pojedini Črnogorci pobili so po deset, knežev perjanik Novak Milošev pak sam sedemnajst Turkov. Ostanek turške vojske rešil se je komaj v Podgorico, drugače bi bili vsi uničeni. Jako mnogo pušk, municije in družega vojnega orodja dobili so Črnogorci. Turci izgubili so najmanj deset tisuč mertvih in ranjenih. Črnogorci in Kučijanci pak za vsem samih 400 mož. Ta bitka bila je iz mej vseh naj kervavejša in ljutejša okolo Podgorice“ (СС 34, 25. VIII 1876).

⁵⁹ N 34, 23. VIII 1876, стр. 276.

⁶⁰ SG 35, 24. VIII 1876.

⁶¹ E 16, 26. VIII 1876.

⁶² Уп.: LZ 188, 189 од 18. и 19. VIII 1876; LT 190, 191, 192 од 21, 22. и 23. VIII 1876.

vice, у броју од 13. септембра 1876, нагласиле, у кратком саопштењу, да су Црногорци победили непријатеља у боју на Тријепчу,⁶³ наневши му озбиљне губитке,⁶⁴ док су *Slovenski Narod*, у броју од 15, а *Slovenec* од 24. октобра 1876, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, објавили саопштења о победи Црногораца у бојевима код Височице и Маљата,⁶⁵ истакавши да су турске снаге потиснуте пошто су претрпеле знатне губитке.⁶⁶ На веома снажан одјек наишло је ослобођење од турске владавине утврђеног града Медуна,⁶⁷ о чему је словеначка јавност била благовремено и у довољној мери обавештена. Тако су, на пример, најчитанији листови у Словенији, *Slovenski Narod*, у бројевима од 21, 22. и 24. октобра 1876, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, и *Novice*, у броју од 25. октобра 1876, у рубрици „Novičar iz domačih in tujih dežel“, објавили саопштења, у којима је, као најважније, наведено: да се црногорској војсци на јужном фронту, којом командује војвода Божо Петровић, предала турска посада утврђеног и веома значајног града Медуна; и да су Црногорци, том приликом, ушавши у град, 20. октобра, запленили знатну количину ратног материјала, међу којим и посадну артиљерију.⁶⁸ О том значајном успеху црногорске војске такође је обавестила и *Soča*, објавивши саопштење, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, у броју од 26. октобра 1876, у коме су веродостојно наведене околности које су довеле до капитулације турске посаде у граду Медуну.⁶⁹ Такође је и *Slovenec* лапидарним саопштењем, у броју од 24. октобра 1876, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, обавестио своје читаоце о ослобођењу града Медуна, истакавши на крају да услед те „победе није само Црна Гора од Турака очишћена, већ су Подгорица и Спуж заједно с Дервиш-пашиним групама доведени у велику опасност“.⁷⁰ *Slovenski Gospodar* је објавио саопштење о капитула-

⁶³ 6. септембра 1876. Најнужније о боју на Тријепчу навео је Гавро Вуковић (Г. Вуковић, *Рат Црне Горе са Турском...*, 34—35).

⁶⁴ N 37, 13. IX 1876, стр. 300.

⁶⁵ 10. октобра 1876 (Г. Вуковић, *Рат 1876 Црне Горе са Турском...*, стр. 44—45).

⁶⁶ Уп.: SN 237, 15. X 1876; S 124, 24. X 1876.

⁶⁷ чија се посада предала црногорској војсци 20. октобра 1876, приликом на овај корак због тога што су Црногорци били блокирали Подгорицу, средином октобра 1876. Заплењеним топовима на Медуну омогућено је црногорској војсци да појача артиљеријско бомбардовање Подгорице (Г. Вуковић, *Рат 1876 Црне Горе са Турском...*, стр. 46).

⁶⁸ Уп.: SN 242, 243, 244 од 21, 22. и 24. X 1876; N 43, 25. X 1876, стр. 348.

⁶⁹ Тај закључни део саопштења, који се односи на значај заузећа Медуна од црногорске војске, гласи: „Smemo se vsled tega nadejati, da zagrabijo sedaj Černogorci, ko se nemajo od juga ničesa bati, tudi Muktar pašo, katerega imajo tako rekoč priklenjenega na Klobuk ob hercegovsko-černogorskeji meji, ter da mu po črnogorsko posvetijo in ga ali vjamejo ali pa popolnem uničijo z vso njegovo vojsko“ (SC 43, 26. X 1876).

⁷⁰ S 124, 24. X 1876.

цији турске посаде у Медуну дан доцније од *Novica*, означивши тај догађај као „најсјајнији успех Црногораца“, како је поступила и *Edinost* у бројевима од 28. октобра и 11. новембра 1876, у рубрици „Politični pregled“.⁷¹ Посве кратким саопштењима обавестили су своје читаоце о предаји црногорској војсци турске посаде у Медуну: *Laibacher Zeitung*, у броју од 24. октобра, а *Laibacher Tagblatt*, три дана доцније, у рубрици „Vom Kriegsschauplatze“, без коментара.⁷² Напокон, и *Zgodnja Danica*, у броју од 27. октобра 1876, у рубрици „Listek za raznoterosti“, означио је заузеће Медуна као врло значајан догађај и велику победу црногорске војске, истакавши да је до ње дошло после дуготрајне опсаде овог град од Црногораца као и великих обостраних губитака.⁷³

Словеначко јавно мњење је, нарочито преко свог дневника, инсистирало на томе, како је наглашено у напису с насловом „Crnagora se ne uđaje“, објављеном у том листу у броју од 3. септембра 1876, да Србија и Црна Гора не склапају ни примирје нити било какав мир с Турском док не извојују победу. Тамо је одато признање Црној Гори,⁷⁴ уз истицање њене готовости да се бескомпромисно бори до одлучујуће победе.⁷⁵ После закључења двомесечног примирја, 1. новембра 1876, словеначки дневник је заступао тезу да су позиције Црне Горе, с обзиром на то да је њена војска извојевала значајне победе, далеко повољније од оних на које рачуна Србија. Јер, Цетиње је, с пуним правом, као услов за закључење мира с Портом, захтевало од Цариграда да му освојена територија у Херцеговини буде припојена, а такође Никшић и лука Спич, док ће се Београд морати задовољити закључењем мира без територијалних промена. Тај став Црне Горе је *Slovenski Narod* одлучно подржавао и после закључења сепаратног мира између Србије и Турске, 28. фебруара 1877. Наиме, у броју од 9. марта 1877, објавио је овај лист уводник „Crnogorci in mir“, у коме је његов анонимни аутор, након нагласка да Русија не инсистира на томе да Црна Гора закључи мир с Турском и да Porta неће ни да чује о било каквим територијалним уступцима Цетињу, са задовољством констатовао да ће Црногорци наставити рат и закључио: „Пошто се Турска досада није обзирала на притиске целе Европе нити се обзирала на жеље Русије, већ је на Дунаву концентрисала војску, надајмо се и дај Боже, да ће храбри црногорски соко бити веран друг (Русији) у последњем боју с

⁷¹ Уп.: SG 44, 26. X 1876; E 20, 21 од 28. X и 11. XI 1876.

⁷² Уп.: LZ 244, 24 X 1876; LT 247, 27. X 1876.

⁷³ ZD 43, 27. X 1876, стр. 346.

⁷⁴ која је била противна тадашњим дипломатским потезима српске владе, срачунатим на преговарање с Портом у циљу закључења примирја а потом и мира (Г. Вуковић, *Рат Црне Горе са Турском...*, стр. 32—33).

⁷⁵ SN 202, 3. IX 1876.

Турчином“.⁷⁶ Како нам изгледа, од свих словеначких листова, *Novice* су понајвише објавиле, у рубрици „*Novičar iz domačih in tujih dežel*“, саопштења о неуспешном току црногорско-турских мировних преговора у првом кварталу 1877, одобравајући одлучност и бескомпромисност Црне Горе у територијалним захтевима према Порти, истовремено осуђујући непопустљивост турске владе и сматрајући да је за Црну Гору једини излаз наставаљање рата.⁷⁷ И тршћанска *Edinost* је, у рубрици „*Politični pregled*“, у бројевима од 24. марта и 14. априла 1877, једини излаз из ћорсокака у црногорско-турским односима видеља у наставаљању црногорско-турских непријатељстава.⁷⁸ Пошто је Порта одлучно одбила да удовољи територијалним захтевима Црне Горе, ова је прокламацијом књаза Николе, 26. априла 1877, наставила рат против Турске. Ту историјску одлуку Црне Горе *Slovenski Narod* је, остајући доследан свом ставу, отворено поздравио, и то одмах иза те одлуке, истичући да ће се црногорски јунаци и даље храбро борити, јер имају за савезника моћну словенску Русију.⁷⁹

Како је Русији било потребно дуже време за концентрацију трупа и њихово пребацивање на десну обалу Дунава, Порта је одлучила да за то време нападне јачим снагама Црну Гору, брзо је порази и потом пребаци трупе на бугарски фронт. Она је против Црне Горе, почетком јуна 1877, предузела концентричну офанзиву са праваца: Гацка, Берана и Подгорице троструко надмоћнијим снагама од црногорских с циљем њиховог сједињења у Бјелопавлићима и незадрживог надирања ка Цетињу. Током скоро целог јуна Црногорци су херојски одолевали турској војној сили, успевши да непријатеља поразе и да га, исцрпљеног и десеткованог, приморају да се, упркос сједињењу његове војске код села Разића, 24. јуна, повуче у Спуж, након чега је отпочело његово опште повлачење и, по-

⁷⁶ SN 55, 9. III 1877.

⁷⁷ Уп.: N 11, 12, 13, 16, 17, 18 од 14, 21, 28. III, 18, 25. IV и 2. V 1877, стр. 88, 96, 104, 128, 136, 144.

⁷⁸ Уп.: E 6, 7 од 24. III и 14. IV 1877.

У *Edinosti*, броју од 14. априла 1877, дословно је наведено: „*Prične se tedaj skoro veliko i slavno delo: osvobojevanje kristijanov v turških deželah; Bog daj svojo pomoč da se izvrši v blagost omiki, slovanstvu, človeštvu*“ (E 7, 14. IV 1877).

У уводнику без наслова, у броју од 24. априла 1877, у рубрици „*Nicht-amtlicher Theil*“, у *Laibacher Zeitungu*, наглашено је да су црногорско-турски мировни преговори били безуспешни и да је обнављање непријатељстава неминовно, уз констатацију и неопходну аргументацију да Црна Гора спремније дочекује наставак рата против Турске, будући да је њена војска и бројнија и боље наоружана него што је била средином 1876 (LZ 93, 24. IV 1877).

⁷⁹ SN 95, 96, 97 од 27, 28. и 29. IV 1877.

четком јула 1877, одлазак на бугарски фронт.⁸⁰ Ваља истаћи да је словеначко јавно мњење помно пратило турску офанзиву на црногорском ратишту, током јуна 1877, чврсто верујући да ће црногорска војска успешно одолети и поразити непријатеља. Навешћемо неколико података из ондашњих словеначких листова, који верификују оправданост ове тврдње. Необавештен о томе да ускоро предстоји турска офанзива против Црне Горе, *Slovenski Narod* је, у броју од 26. маја 1877, у рубрици „Vojska“, изразио уверење да ће турске снаге у Херцеговини бити знатно слабије него у рату 1876, због одласка на Бугарски фронт, те да Црногорци могу рачунати на лаку победу.⁸¹ Међутим, пет дана доцније, овај лист је обавестио словеначку јавност да турске снаге надиру ка кланцу Дуга, где их очекују Црногорци.⁸² У рубрици „Z bojišča“, у броју од 2. јуна 1877, *Slovenec* је саопштио да ће Сулејман-пашине трупе отпочети наступање из Херцеговине кроз Дугу ка Никшићу, док су *Novice*, у рубрици „Novičar iz domačih in tujih dežel“, у броју од 23. маја 1877, обавестиле своје читаоце „да Црногорци стоје на стражи и да су блокирали неколико турских утврђења“, а *Slovenski Gospodar* је, у рубрици „Rusko-rumunski-turški boj“, у броју од 31. маја 1877, истакао да ускоро предстоји офанзива главнине турских снага кроз теснац Дугу против Црне Горе.⁸³ О операцијама до средине јуна, када су вођене жестоке борбе, нарочито у рејону Дуге и у долини Зете, где надмоћнији непријатељ није успео да извојује ниједну значајнију победу нити, пак, да брзо продре на територију Црне Горе, словеначки листови су обавештавали редовно, истичући да ће црногорске снаге не само успети да одоле непријатељској навали већ да ће и поразити турску војску. Тако је, на пример, у *Slovenskom Narodu*, у бројевима од 7, 8. и 10. јуна 1877, наведено, у рубрикама „Telegrami ‚Slovenskemu Narodu‘“ и „Vojska“, да су турске трупе код Маљата, односно у рејону Мартинића претрпеле тежак пораз, док је у бројевима од 9, 12. и 13. јуна 1877, у истим рубрикама, наглашено да не треба веровати вестима из турских извора о брзом напредовању турске војске кроз кланац Дугу, што ако би се и обистинило, не би било тако трагично, „јер се очекује главни успех на руској страни, пошто Црногорци ионако не могу, борећи се против вишеструко надмоћнијег непријатеља, на нешто веће мислити, него на одбрану“, како је наведено у броју од

⁸⁰ Детаљније о политичком аспекту турске јунске офанзиве, обостраним плановима дејства, распореду трупа, току операција и њиховом крајњем исходу, в.: Н. И. Петровић Његош, *op. cit.*, стр. 436—458; С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878...*, стр. 171—234; Х. Капићић, *Сулејман-пашин поход од Гацка кроз кланац Дугу према Никшићу и Спужу у јуну 1877 године*, Историјски записи, VII, 1954, књ. X, св. 1, Цетиње, 1954, стр. 215—220.

⁸¹ SN 118, 26. V 1877.

⁸² SN 122, 31. V 1877.

⁸³ Уп.: S 59, 2. VI 1877; N 21, 23. V 1877, стр. 170; SG 22, 31. V 1877.

14. јуна 1877. овог листа.⁸⁴ Даље је словеначки дневник, у броју од 9. јуна 1877, у рубрици „Vojska“, у подужем коментару, навео да се црногорска војска, после 55-часовног херојског отпора, повукла од Крца на нове положаје,⁸⁵ што је у овом листу и у наредном броју подвучено, у истој рубрици, у доста опширном разматрању о стању на црногорском ратишту, уз истацање на крају да су се „Црногорци баш сада, када је опасност уследила, сви и у потпуности сакупили, стари и млади, па ће у Дуги „свога одлучног човека поставити“, како каже немачка изрека“.⁸⁶ И други словеначки листови, *Slovenec*, у рубрици „Z bojišča“, *Novice*, у рубрици „Novičar iz domačih in tujih dežel“ и *Slovenski Gospodar*, у рубрици „Ruski-rumunski-črnogorsko-turški boj“, објављивали су саопштења, наравно нешто краћа од словеначког дневника, у којима су презентирали најновије вести с црногорског ратишта са похвалама црногорској војсци због њеног јуначког отпора надмоћнијој турској војној сили, уз нагласак да непријатељ није успео да овлада главним стратегијским објектима и да неће успети да сломи отпорну снагу црногорског народа.⁸⁷ По заузећу Дуге и Никшића, 16. јуна 1877, турске снаге су отпочеле наступати с тог правца и из долине Зете с циљем да се што пре споје код Служа и омогуће Порти да диктира Црној Гори услове капитулације. Али, црногорска војска је пружила жесток отпор надирућем непријатељу, нарочито у рејону Острошке греде, у бици познатој под називом „Девет крвавих дана“, те тако осујетила овај његов план.⁸⁸ Словеначки листови су помно пратили збивања на црногорском ратишту у завршном и одлучујућем делу турске офанзиве, изражавајући са своје стране чврсто уве-

⁸⁴ Уп.: SN 127, 128, 129, 130, 131, 132 од 7, 8, 9, 10, 12. и 13. VI 1877.

⁸⁵ што за турску војску није бозна какав успјех, јер није освојила кланац Дугу. „Tukaj bodo Črnogorci Turke s puško in handžarom zopet počakali in dokler ne čujemo“, подвлачи се тамо, „da so tukaj premagani, da turški Nikšič nij od oblege črnogorske oslobojen in zopet z živežem oskrbljen, tako dolgo nij o neglavnej turškej zmagi ni govoriti“ (SN 133, 14. VI 1877).

⁸⁶ Уп.: SN 133, 134 од 14. и 15. VI 1877.

Да турске снаге још нису овладале кланцом Дуге потцртано је у словеначком дневнику и у броју од 16. јуна 1877, у рубрици „Vojska“, а у истој рубрици у наредном броју, с позивом на изворни допис под насловом „Od črnogorske meje 7 jun (izv. dop.)“, објављеном у том броју словеначког дневника, истакнуто је да су Црногорци били изненађени „po svojej premalej previdnosti in zmage gotovosti, a nikako ne tepeni, kakor so slavjanski sovražniki uže veselil razpovedovali. Turki res še ne morejo poročati, da so Nikšič z živežom oskrbeli“ (уп.: SN 135, 136 од 16. и 17. VI 1877).

⁸⁷ Уп.: S 61, 62, 63, 64, 65 од 7, 9, 12, 14. и 16. VI 1877; N 23, 24 од 6. и 13. VI 1877, стр. 186, 194; SG 23, 24 од 7. и 14. VI 1877.

⁸⁸ Детаљније о овој фази турске офанзиве, а посебно о току деветодневне битке, 17—25. јуна 1877, њеном исходу и последицама, в.: Н. I Петровић Његош, оп. cit., стр. 443—447; С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878...*, стр. 198—219.

рење у то да ће црногорска војска пребродити сва искушења и, као и досада, успети да потуче надмоћнијег непријатеља. Такво резонување је нарочито испољио *Slovenski Narod*, који је у то време давао тон расположењу словеначког јавног мњења, у том смислу што уопште није сумњао у крах турске офанзиве. Тако је у овом листу, у броју од 19. јуна 1877, у рубрици „Vojska“, објављен доста дуг коментар телеграфских извештаја о стању на црногорском ратишту, где је, након упозорења да су турске трупе успеле да се пробију кроз Дугу и деблокирају Никшић, наглашено, „да су Црногорци прешли у дефанзиву, што, како се надамо, неће дуго трајати“, будући да они морају бранити „своју домовину, коју ће храбро и одбранити, док браћа Руси не направе велико дело“, како је потцртано у наредном броју овог листа, у истој рубрици.⁸⁹ Даље је словеначки дневник, коментаришући објављене телеграме, у рубрици „Vojska“, бројевима од 21, 22, 23, 24. и 26. јуна 1877, изразио чврсту увереност у то да ће Црногорци истрајати у борби, исцрпсти непријатељева офанзивна напрезања и приморати га на повлачење; а ако баш у том свом херојском подухвату и не успеју да таква подвиг направе, „онда ће их Русија одбранити, или, чак, Аустрија, да, штавише, Аустрија. Јер, ми имамо поверење у састанак царева у Reichstadtu“, како је наведено, у броју од 27. јуна 1877, у истој рубрици, у овом листу.⁹⁰ Попут словеначког дневника, у то време су и други словеначки листови објављивали, у рубрикама које смо нешто пре навели, кратка саопштења са црногорског ратишта, прожета непоколебљивом увереношћу у то да ће црногорска народна војска успети не само да одоли навали непријатеља већ и да до краја исцрпи његов нападни потенцијал и да га коначно порази.⁹¹ Посве преморене и исцрпљене турске трупе, после спајања код села Разића, нису имале снаге да наступају ка Цетињу, па су, након свог прегруписивања, почетком јула 1877, по наређењу Порте, биле пребачене на бугарски фронт. Тај историјски догађај, који обилежава фијаско турске офанзиве против црногорских снага, оставио је у Словенији снажан утисак, што се може закључити из објављених саопштења у листовима, а пре свега у словеначком дневнику. због ограниченог простора, нисмо у могућности навести у овом саставу све што је у *Slovenskom Narodu* објављено у смислу похвала победоносној црногорској војсци. Навешћемо оно што нам се чини као најважније. У рубрици „Vojska“, у броју од 28. јуна 1877, прво је у овом листу објављено кратко саопштење да су Сулејман-пашине снаге, после вишедневне жестоке битке, потучене у долини Зете и да се у нереду повлаче, с напоменом

⁸⁹ Уп.: SN 137, 138 од 19. и 20. VI 1877.

⁹⁰ Уп.: SN 139, 140, 141, 142, 143, 144 од 21, 22, 23, 24, 26. и 27. VI 1877.

⁹¹ Уп.: S 67, 68, 69 од 21, 23. и 25. VI 1877; N 25, 26 од 20. и 27. VI 1877, стр. 202, 209; SG 25, 21. VI 1877.

да ову вест треба примити са потребном дозом опрезности све док се не потврди са званичне стране, тј. са Цетиња, када ћемо „сазнати како стоје ствари с храбрим али, на жалост, малобројним словенским соколовима и браћом Црногорцима“.⁹² Дан доцније објавио је словеначки дневник званично саопштење са Цетиња о томе да су се десетковане турске трупе код Спужа сјединиле, 24. јуна, али да нису биле у стању наступати ка Цетињу, већ су се повукле у Подгорицу, док је књаз Никола у међувремену одао пуно признање и захвалност црногорској војсци за победу над надмоћнијим непријатељем. У другом коментару, који следи иза овог телеграфског саопштења, одато је пуно признање Црногорцима због њихове велике храбрости, издржљивости и вештине у вођењу рата, у чему могу послужити за пример другим словенским народима, те им као таквима и сваки поштени Словенац дугује захвалност за овај историјски подвиг.⁹³ И у неколико наредних бројева, на најистакнутијим местима овог листа, објављена су саопштења и коментари о току борби и далекосежном значају ове победе црногорске војске, уз нагласак: да су Црногорци поразили непријатеља благодарећи изузетној великој храбрости и вештом руковању оружјем; да су непријатељи Црне Горе, нарочито „немшкутари“, прижељкивали пораз Црногораца; да је турска војска десеткована и протерана из Црне Горе, а њени остаци се већ пребацују на бугарски фронт; да ће црногорска војска ускоро прећи у одлучујућу и победоносну офанзиву.⁹⁴ Од других словеначких листова, *Slovenec* је, у рубрици „Z bojišča“, у броју од 3. јула 1877, истакао, као најважније, да су Црногорци, након деветодневне битке, у којој су турске снаге претрпеле тешке губитке, потпуно поразили турску војску, тако да сада нема „ниједног турског војника ни у Црној Гори нити, пак, у Херцеговини“, а у наредна три броја да су се десетковане снаге непријатеља пребациле са црногорске границе на бугарски фронт.⁹⁵ Попут *Slovenca*, обавестили су своје читаоце о успеху црногорског оружја и *Novice*,

⁹² SN 145, 28. VI 1877.

⁹³ „Denes pak naj vsak pošten Slovan in vsak dober Slovenec“, наглашава се у том саопштењу, „ki ima dobro srce za svoj narod, za svojo ljubo domovino in za jezik svoje matere zakliče navdušeno: Slava Črnogorcem! najhrabrejšim sinovom naše rodne velike matere Slave! Črnogorci, ti pravi junaci našega slavjanskoga roda, oni, mali po številu, a veliki in silno krepki po hrabrem duhu, moškej neupognosti in lévjej žilavosti, zaslužujejo zares, da se v izgled postavljajo vsem nam in drugim slavjanskim bratom po celej širnej Evropi, vsem večjim in malim narodom, ki se bore za svojo narodno pravdo in svobodo in za dom, ter rod svoj! Resnica je, da so se Črnogorci v zadnjih dneh proti velikanskej nadmožnosti Turkov sijajno in slavno ubranili in ob tla vrgli trikrat štirikrat močnejšega sovražnika“ (SN 146, 29. VI 1877).

⁹⁴ Уп.: SN 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154 од 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. и 10. VI 1877.

⁹⁵ Уп.: S 71, 72, 74, 75 од 3, 5, 7. и 10. VII 1877.

језгровитим саопштењем, објављеном у рубрици „Novičar iz domačih in tujih dežel“, у броју од 4. јула 1877, док је *Slovenski Gospodar* обавестио о току деветодневне битке и њеном исходу, 17—25. јуна, у IV и V делу чланка „Črtice iz slovanskega bojišča v Aziji in Evropi“, у бројевима од 5. и 12. јула 1877, у рубрици „Za roduk in kratek čas“, веома се похвално изражавајући о храбрости и вештини ратовања црногорске војске.⁹⁶ Кратким саопштењем, у рубрици „Politični pregled“, у броју од 9. јуна 1877, *Edinost* је неодређено обавестила своје читаоце да су турске снаге нападе на Црну Гору, али да су поражене.⁹⁷ У наредном броју овог листа, у истој рубрици, забележено је да су надмоћније турске трупе продрле у Никшић, али да је Саиб-пашина јединица до ногу потучена код Спужа, 20. јуна, те се нису обистинила предвиђања непријатеља Црне Горе да ће њен слободарски народ бити покорен и од вековног непријатеља сатрвен.⁹⁸ Коначно, овај лист је, у броју од 14. јула 1877, у истој рубрици, обавестио да су Црногорци успели не само да одбране своју земљу већ и да одсудно поразе надмоћнијег непријатеља и присиле га на ужурбано повлачење са црногорске територије.⁹⁹ Ваља напоменути да су *Laibacher Zeitung* и *Laibacher Tagblatt* објављивали доста опширна саопштења у рубрици „Vom Kriegsschauplatze“ и краћа у рубрици „Neueste Post“, како из турских тако, исто, и из црногорских, односно Црној Гори наклоњених извора, и да су прижељкивали победу турских снага, али су, како се види из саопштења с краја јуна и почетка јула 1877, ипак морали признати да је јунска офанзива турске војске против Црне Горе потпуно крахирала.¹⁰⁰

⁹⁶ Уп.: N 27, 4. VII 1877, стр. 217; SG 27, 28 од 5. и 12. VII 1877.

⁹⁷ E 11, 9. VI 1877.

⁹⁸ Тај значајан део саопштења гласи: „Zadnje dni se je mnogo pisalo, da je s Črnogoro pri kraji, ali vse to je bilo iz preboječih, ali Črnejgori sovražnih src. Če se Črnogorec umika Turku, dobro ve, zakaj to dela. Ker ima Črnagora malo vojakov i ker je vsak vojak slaven junak, zato treba, da jih varuje, koliko le more. Še dve takvi bitvi kakor je bila 20. t. m. — tako pravijo telegrafna poročila — i vse tri turške armade so pokončane“ (E 12, 23. VI 1877)

⁹⁹ О томе, у смислу закључка, тамо је наведено ово: „Velike reči se vrše na svetu, slovanstvo se osvobouje! Turki so napeli vse moči, da potro Črnogoro; s tremi močnimi armadami so od raznih strani napadli Črnogoro, devet dni i noći so bili strašni boji brez preneha, Turki so bili povsod hudo tepeni, vrženi s črnogorske zemlje, na katerej so pustil nad 12 000 mrtvih vojakov. Sulejman paša, glavni turški vođa, je obupal z razmesarjeno svojo vojsko v Albanijo in čaka ladij, da jo pelje strani. To je bilo pač zadnjikrat, da so Turki bili na črnogorskih tleh in pomnili bodo teh dnij, dokler jim polumesec ne mrkne“ (E 13, 14. VII 1877).

¹⁰⁰ Уп.: LZ 127, 128, 129, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, од 6, 7, 8, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28. и 30. VI, 2, 4, 5, 7, 9, 10. и 12. VII 1877; LT 129, 130, 131, 133, 135, 139, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 152 од 8, 9, 11, 13, 15, 20, 23, 25, 26, 27. и 30. VI, 3, 5. и 6. VII 1877.

Након потпуног слома непријатељске јунске офанзиве и одласка турске војске на бугарски фронт, почетком јула 1877, црногорска војска је, након краћег одмора, прешла у офанзиву. Према Спужу и Подгорици, где су биле турске посаде јачине од око 6000 људи, остао је војвода Божо Петровић са одредом војске, док је књаз Никола са 15 батаљона опсео град Никшић, 25. јула 1877, принудивши његову посаду да се преда црногорској војсци, 8. септембра 1877. године.¹⁰¹ Ослобођење Никшића наишло је на одушевљен пријем словеначке јавности и на њу оставило веома снажан утисак. То се може закључити на основу коментара значаја овог црногорског успеха, објављених у ондашњим словеначким листовима. У том погледу је предњачио *Slovenski Narod*, па ћемо се нешто више задржати на реаговању тог листа на овај догађај. Тако је овај лист, у бројевима од 27. и 28. јула 1877, објавио кратка саопштења, у рубрици „Vojska“, у којима је наведено да су уништене непријатељске посаде у караулама код Никшића и та утврђења заузета, те да је отпочела тотална опсада овог града од главнине црногорске војске, док је наредног дана, ослањајући се на примљену вест са Цетиња од 27. јула, саопштио да су сва „утврђења око Никшића, које су Црногорци задњих дана освојили, разрушена“.¹⁰² Помно пратећи развој догађаја код Никшића, словеначки дневник је, у броју од 8. августа 1877, саопштио словеначкој јавности да су Црногорци „заузели такође тврђавицу Чађавицу, кључ од Никшића, који је веома утврђен, али од Црногораца већ знатно оштећен“.¹⁰³ У бројевима од 22. и 23. августа 1877, у рубрици „Vojska“, објавио је *Slovenski Narod* сасвим идентично саопштење као и о заузећу вароши Никшића од црногорске војске, уз истицање „да су наша храбра браћа Црногорци, ноћу 19. т. м., с ножем у руци продрли у турску варош Никшић. Варош дакле имају, а тврђаву или град још немају. Дај боже, да ускоро такође и тврђаву освоје. Црногорци су такве успехе заслужили и њима ће се радовати цео словенски свет“.¹⁰⁴ Главну вест, тј. ону о заузећу града Никшића од црногорске војске, *Slovenski Narod* је донео са закашњењем,¹⁰⁵ објавивши је тек у броју од 11. септембра 1877, на тај начин што је презентирао кратак садржај

¹⁰¹ Детаљније о борбама код Никшића пре и за време опсаде овог града, као и о предаји турске посаде црногорској војсци, 8. септембра 1877, в.: Н. I Петровић Његош, *op. cit.*, стр. 459—462; Г. Вуковић, *Опсада града Никшића 1877 г.*, Сарајево, с. а., стр. 7—44.

¹⁰² SN 169, 170, 171 од 27, 28. и 29. VII 1877.

¹⁰³ SN 179, 8. VIII 1877.

¹⁰⁴ Уп.: SN 190, 191 од 22. и 23. VIII 1877.

¹⁰⁵ до чега је дошло отуда што је последњи број овог листа пре капитулације никшићке посаде изашао на дан предаје града, а следећи тек трећег дана после овог догађаја, јер словеначки дневник није, с обзиром на устаљени ред, изашао у недељу и понедељак, тј. 9. и 10. септембра 1877 (уп.: SN 205, 206 од 8. и 11. IX 1877).

телеграма из Котора од 9. септембра, у рубрици „Telegrami ,Slovenskemu Narodu“, који се односи на капитулацију турске посаде у Никшићу.¹⁰⁶ Даље је, у истом броју овог листа, у рубрици „Vojska“, која има својство уводника, објављен језгровит коментар о значају тог догађаја, уз истицање да су храбри Црногорци ту победу извојевали после дуже и веома напорне борбе, те тако успели да освоје Никшић, који представља један од „најважнијих кључева доње Херцеговине“, што је обрадовало и охрабрило цео словенски свет, а ожалостило Турке и њихове пријатеље.¹⁰⁷ Коначно, у броју од 21. септембра 1877, објавио је словеначки дневник, у преводу на словеначки језик, из *Гласа Црногорца* телеграм књаза Николе о ослобођењу Никшића, који је упутио својој супрузи Милени, а такође и уводни чланак с насловом „Пад Никшића“, у коме су наведена важнија збивања пре капитулације турске посаде у овом граду, као и догађај везан за предају града.¹⁰⁸ *Slovenec* је, у броју од 23. августа 1877, обавестио своје читаоце о заузећу Никшића и „да ће се ускоро морати предати и сама тврђава“.¹⁰⁹ Истог дана кад и словеначки дневник, тј. у броју од 11. септембра 1877, обавестио је и *Slovenec* своје читаоце о заузимању никшићке тврђаве од црногорске војске. Наиме, у рубрици „Z vojišča“, која има својство уводника, објавио је садржај официјелног телеграма о заузећу града Никшића, достављеног са Цетиња, 8. септембра 1877. у 15,30 часова,¹¹⁰ а потом језгровит коментар о значају тог успеха црногорске војске, у коме је, као најважније, подвучено да је падом града Никшића црногорско-турски рат одлучен у корист Црногораца, који ће и посаде у мањим турским утврђењима принудити на капитулацију, у чему ће им послужити заплешени топови у никшићкој тврђави.¹¹¹ *Novice* су саопштиле својим чита-

¹⁰⁶ SN 206, 11. IX 1877.

¹⁰⁷ Најважнији део овог коментара гласи: „Из celega srca se veselimo prve materijalne velike pridobitve, katero so hrabri naši slovanski bratje Črnogorci po dolgem trudu pribojevali. Turška trdnjava Nikšič se jim je udala z devetnajstimi kanoni vred. Nikšič je za Črnogorce najvažnejša mejna trdnjava, ne le, ker je okolica tega mesta silno rodovitna in ubožnim Črnogorcem za polja in pašnike potrebna, temuč, ker je Nikšič jeden najvažnejših „ključev“ dolnje Hercegovine“. Што се тиче одјека заузећа Никшића, на крају овог коментара је наведено: „Kakor bode ves slovanski svet ta velika črnogorska zmaga obradovala in ohrabrila, tako bode potrla Turke in njih prijatelje, kateri so baš zadnje dni lagali, da so Črnogorci bili „premagani“ pred Nikšičem“ (SN 206, 11. IX 1877).

¹⁰⁸ SN 215, 21. IX 1877.

¹⁰⁹ S 93, 23. VIII 1877.

¹¹⁰ који гласи: „Nikšiči so se 8. t. m. Črnogorcem vdali na milost in nemilost. Črnogorska zastava vihra na trdnjavi. Navdušenje je nepopisljivo. Živio knez zmagovalec! Živila Črnogora!“ (S 101, 11. IX 1877).

¹¹¹ Тај кратак и садржајан коментар гласи: „Turkom prijazni listi so še v petek (7. септембра, моја примедба, П. Л.) trdili, da so bili Črnogorci od Turkov pri Nikšiču tepeni, ter spred trdnjave prepodeni. Zdaj se pa kaže, da je to bil zopet „svindel“, s katerim so hoteli Turki pred sve-

оцима о ослобођењу Никшића у броју од 12. септембра 1877, док је црквени лист *Zgodnja Danica*, то учинио два дана доцније, уз истицање важности овог успеха црногорске војске за даљи ток операција.¹¹² Оценивши заузеће Никшића као догађај који ће условити у најскорије време успешне операције црногорске војске у Херцеговини, *Slovenski Narod* је, у броју од 6. октобра 1877, објавио чланак „О *Črnogorcih in njih delih*“, где је констатовано да је заузеће важних турских утврђења, као што су: Оцина Пољана, Смедерево, Ноздре, Злоступ, Билећа, Црквице и Горанско, било последица ослобођења града Никшића, док је у чланку „*Dela junakov Črnogorcev*“, објављеном у броју од 23. новембра 1877, констатовано да су ти успеси постигнути благодарјећи високом борбеном моралу, умешној тактици, неустрашивости и неизмерној љубави према својој отаџбини црногорских војника и њихових старешина.¹¹³ И листови *Slovenski Gospodar* и *Edinost* поздравили су заузеће Никшића и истакли далекосежност овог успеха црногорског оружја за крајњи исход рата.¹¹⁴

Након ослобођења града Никшића и турских утврђења у рејону Дуге, Врховна команда црногорске војске је одлучила да поседне целу Херцеговину. Међутим, крајем септембра 1877, Аустро-Угарска се томе одлучно супротставила,¹¹⁵ па је црногорска војска, од новембра 1877. па до краја рата, тежиште својих операција усмерила према приморском рејону од Бара до Улциња. Након дуготрајне опсаде и жилавог отпора, турске снаге су се предале црногорској војсци у Бару, 10. јануара, док су Црногорци Улцињ заузели осам дана доцније, ноћу, 18/19. јануара 1878, након сламања отпора непријатеља.¹¹⁶ Помно пратећи операције црногорске војске према морској обали, а желећи да о важнијим збивањима благовремено и веродостојно обавести словеначку јавност, објавио је словеначки дневник, у броју од 14. новембра 1877, садржај телеграма, упућеног са Це-

tom prikriti svojo revščino. S padcem Nikšičev je črnogorsko-turška vojska odločena; v Nikšičih osvojeni topovi storili jim bodo mogoče zdatno prijeti tudi druge manj vtrjene trdnjave turške ob svojih mejah, in kmalo utegnemo slišati da so se vdale tudi te trdnjave in sicer za vselej, ker smo prepričani, da bodo Črnogorci znalj tudi junaško braniti in hraniti, kar so s svojo hrabrostjo pridobili“ (S 101, 11. IX 1877).

¹¹² Уп.: N 37, 12. IX 1877, стр. 292; ZD 37, 14. IX 1877, стр. 296.

¹¹³ Уп.: SN 228, 268 од 6. X и 23. XI 1877.

¹¹⁴ Уп.: SG 37, 13. IX 1877; E 18, 22. IX 1877.

¹¹⁵ Преко свог заступника, потпуковника Темела (Ritter von Thömmel), упозорила је књаза Николу „да Црна Гора не иде напријед у Херцеговину, јер ће јој све жртве бити узалуд. Херцеговина неће припасти Црној Гори и ако је освоји“ (Н. I Петровић Његош, ор. cit., стр. 472—473).

¹¹⁶ Опширније о завршним операцијама црногорске војске, в.: Н. I Петровић Његош, ор. cit., стр. 475—502; С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878...*, стр. 290—350; Г. Вуковић, *Опсада Бара 1877. год.*, Сарајево 1930, стр. 4—32.

тиња 13. новембра, о заузећу Сутормана од црногорских снага.¹¹⁷ Даље је, у два наредна броја овог листа, објављен сасвим идентичан и кратак коментар у рубрици „Vojska“, у коме доминира мисао да „успеси црногорских јунака наилазе на дивљење чак и код противника Словенства“.¹¹⁸ Такође је *Slovenski Narod* благовремено упознао Словенце да црногорска војска напредује ка морској обали савлађујући отпор турских посада у фортификацијским објектима код Бара. Учинио је то на тај начин што је објавио садржаје телеграма, упућене са Цетиња, који третирају овај успех црногорског оружја.¹¹⁹ О заузећу Бара од црногорске војске обавестио је тако што је, у броју од 12. јануара 1878, објавио садржај телеграма са Цетиња, од 11. јануара, који се односи на тај важан догађај, а такође презентирао и језгровит коментар, у рубрици „Vojska“, у коме је наглашено да је црногорска војска, после дуже опсаде, заузела Бар, који ће Црној Гори као лука бити од велике користи.¹²⁰ *Slovenec* је, у броју од 29. децембра 1877, у рубрици „Z bojišča“, дао за своје читаоце најважније вести о напредовању црногорске војске ка морској обали и о току опсаде Бара, док је о ослобођењу овог града објавио кратко саопштење, у наведеној рубрици, истог дана кад и словеначки дневник.¹²¹ О ослобођењу Бара *Novice* су обавестиле своје читаоце објавивши о томе саопштење, у броју од 16. јануара 1878, у коме је потцртано да је тиме Црна Гора заслужено стекла право изласка на море.¹²² С том значајном вешћу *Edinost* је упознала своје читаоце објавивши је у броју од 12. јануара 1878, док је *Slovenski Gospodar* то учинио пет дана доцније.¹²³ Коначно, *Slovenski Narod* је кратким саопштењима, у бројевима од 20, 22. и 29. јануара 1878, обавестио Словенце да су Црногорци заузели Улцињ а потом и острва на Скадарском

¹¹⁷ SN 260, 14. XI 1877.

¹¹⁸ Тај коментар у целини гласи: „Vspeh Črnogorcev, ki se bodo kmalu polastili Bara in primorske luke Špice, katera im je za državni obstanek in razvoj trgovinski absolutno potrebna, vzbujajo občudovanje celo pri sovražnikih Slovanstva. Toliko so trpeli ti malo številni junaci, ali oni se ne polenijo, oni so vedno junaci“ (SN 261, 262 од 15. и 16. XI 1877).

¹¹⁹ Уп.: SN 264, 268, 273, 296 од 18, 23, 29. XI и 29. XII 1877.

¹²⁰ „Vrli Črnogorci so“, како се дословно наводи у овом коментару, „po dolgem obleganji vzeli turško trdnjavo Bar in posadka se jim je udala na milost in nemilost. Bar ali Antivari je, kakor smo uže povedali (y *Slovenskom Narodu*, broj 260 од 14. новембра 1877, моја примедба, П. Ј.), važno na morji ležeče mesto, šteje kacih 5000 prebivalcev in ima morskopristanišče ali luko, ki bode dobro služila Črnogorcem, kadar jo istrebijo, ker Turki so jo nalašč zablatiti pustili“ (SN 10, 12. I 1878).

¹²¹ Уп.: S 145, 29. XII 1877; 5, 12. I 1878.

¹²² Тај део саопштења гласи: „Pravijo, da bi Laški in Avstriji ne bilo po volji ako bi Črnogorci dobili kako luko ob morji, a Rusija jim je neki zagotovila, da jo dobodo. Zaslužili so jo pač že ti vrli junaki, katerim menda na celem svetu ni več para“ (N 3, 16. I 1878, стр. 23).

¹²³ Уп.: E 1, 12. I 1878; SG 3, 17. I 1878.

језеру: Лесендро, Брањину и Грможур, као и о томе да ће се закључити примирје између зараћених држава и да је, према томе, рат завршен, изражавајући уверење у то да ће Црна Гора знатно проширити своју територију, што је и заслужила јер се њена војска храбро борила, извојевавши значајне победе над турским снагама и зауевши знатан део територије од непријатеља.¹²⁴ Од осталих словеначких листова, *Edinost* је врло кратко саопштила о заузећу Улциња, у броју од 26. јануара 1878, истакавши да су Црногорци на јуриш заузели овај град и да се, наводно, већ налазе пред Скадром, да и њега заузму. „Они ће“, како се на крају тог саопштења истиче, „несумњиво остати господари долине реке Бојане“.¹²⁵

На основу наведеног, о држању Словенаца према црногорско-турском рату, 1876—1878, може се констатовати: а) да је објава рата Црне Горе Турској, 30. јуна 1876, примљена од већег дела словеначких родољуба са одушевљењем и пуним одобравањем; б) да су победе црногорске војске над непријатељским снагама наишле код Словенаца на веома снажан одјек и велики публицитет у словеначким листовима; ц) да је победоносан исход рата за црногорску војску одушевљено поздрављен од већег дела словеначког јавног мњења, уз истицање храбрости, родољубивости, издржљивости и високог степена вештине у извођењу борбених дејстава црногорских ратника.

СТАВ СЛОВЕНАЦА ПРЕМА РЕШЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПИТАЊА, ОДНОСНО БУДУЋОЈ ПРИПАДНОСТИ ХЕРЦЕГОВИНЕ И БОСНЕ

Заузимајући недвосмислен став према црногорско-турском рату и другим догађајима као садржајним елементима велике кризе на Истоку, словеначка јавност је сасвим одређено испољила и свој став према решењу, у датој ситуацији, југословенског проблема, те најбитније компоненте оријенталног питања, чији је тада квинтесенцијалан део био будућа припадност Херцеговине и Босне. Словенци су, сасвим оправдано, судбину југословенских народа на Балканском полуострву везивали за исход устанничког покрета у Херцеговини и Босни и рата Црне Горе и Србије против Турске, сматрајући да је одсудна победа над трошним Османлијским царством суштствена детерминанта стварања веће југословенске државне заједнице на Балкану, као прве фазе решења југословенског питања у целини. До тога је требало доћи присаједињењем Херцеговине Црној Гори, а Старе Србије и Босне Србији, након чега би уследило уједињење две кнежевине на федеративној основи. Наравно, Словенци су, реално гледајући на развој догађаја и последице које ће из њих произаћи, такву квалитетну промену на Балканском полуостр-

¹²⁴ Уп.: SN 17, 18, 24 од 20, 22. и 29. I 1878.

¹²⁵ E 2, 26. I 1878.

ву везивали за победоносан исход рата Црне Горе и Србије скупа, а никако одвојено, будући да победа само једне кнежевине, а поготову знатно мање Црне Горе, не би условила повољну ситуацију за решење југословенског питања у наведеном смислу. Због тога ћемо се и ми у кратком разматрању држања Словенаца према будућој судбини Херцеговине и Босне, осврнути на факторе који су пресудно деловали на њихов став према наведеном питању, а који се односе не само на црногорско-турски, већ, такође, и на српско-турски и руско-турски рат и догађаје који су им следили.

Од отпочињања устаничког покрета у Херцеговини и Босни па до уласка Црне Горе и Србије у рат против Турске, словеначка јавност је испољила колебљиво држање према питању будуће припадности две побуњене турске периферне покрајине. Словенци су резоновали сасвим одређено, и то одмах након стицања уверења у то, да се ради о озбиљном устанку у Херцеговини а не о бесперспективној локалној буни, да устанак има југословенско обележје, па је неопходно да му Црна Гора и Србија одмах пруже несебичну и што је могућно већу помоћ у људству и ратном материјалу, не презајући од рата против Турске, како би се реализовао основни циљ устаничке борбе: ослобођење од турске власти и прикључење „једнокрвној браћи“, што је практично значило борбу за стварање веће југословенске државе на Балканском полуострву. Та мисао је дошла до изражаја у неколико бројева словеначког дневника, крајем јула, током августа 1875. и касније, с посебним нагласком да је такав поступак неминован, будући да „Србија без осталог Српства нема будућности ни опстанка“, па, због тога, „Србија и Црна Гора морају што пре узети у руке заставу народне слободе“, како је речено у *Slovenskom Narodu*, у броју од 8. октобра 1875. године.¹²⁶ Определивши се за овакав начин решења прве фазе југословенског питања, већ од краја јула 1875, добар део словеначког јавног мњења имао је у виду прикључење Херцеговине Црној Гори а Босне Србији, што, наравно, због строге цензуре, коју је у то време владајући немачки либерални режим и поштрио, у словеначким листовима није исказано отворено и недвосмислено. Међутим, ако Црна Гора и Србија не намеравају брзо и енергично пружити оружану помоћ устаницима и ступити у рат против Турске, преостаје као најопортунција солуција да две побуњене покрајине окупирају аустроугарске трупе, будући да је и такво решење кудикамо боље неголи, пак, да Херцеговина и Босна остану под турском владавином.¹²⁷ Ваља имати на уму

¹²⁶ Уп.: SN 169, 174, 186, 187, 220 од 28. VII, 3, 18, 19. VIII и 8. X 1875.

¹²⁷ Такво резонување је недвосмислено испољено, на пример, у уводнику словеначког дневника „O obćem položaji“, објављеном у броју од 30. септембра 1875, где је наглашено да је „Avstro-Ogerska v prvej vrsti poklicana da čuje nad svojim koristi v Bosni in Hercegovini, ravno tako naj tudi vstajniki v prvej vrsti svoje zaupanje v Avstro-Ogersko, saj

да је прва варијанта, тј. да Херцеговина буде присаједињена Црној Гори а Босна Србији, била у првом, а аустроугарска окупација у другом плану у већем делу словеначке јавности. У првом реду то важи за словеначке либерале и њихов орган *Slovenski Narod*, који су се, каткада и јавно, а сигурно још више интимно, о аустроугарској окупацији изражавали као о неповољној варијанти решења босанско-херцеговачког питања, али ипак, бар за нијансу, бољој од останка две побуњене покрајине под турском владавином. На такав закључак упућује чињеница: уколико су били већи изгледи за ратну акцију Србије и Црне Горе против Турске, као у времену од средине августа до почетка октобра 1875. и од почетка маја до краја јуна 1876, утолико су у словеначким листовима, нарочито у *Slovenskom Narodu*, била чешћа залагања за стварање веће југословенске државе, односно за то да побуњене покрајине припадну двома кнежевинама. Такав став је нарочито дошао до изражаја у чланку „Jugoslovanska ideja in naša mladina“, објављеном у овом листу, у броју од 26. августа 1875, и у уводнику „Vorba jugoslovanstva“, објављеном у броју од 11. септембра 1875, где је, као најважније, наглашено: „Чвор југословенског питања данас лежи у Београду“.¹²⁸ Четири дана доцније објавио је словеначки дневник уводник „Nevarnost za Avstrijo“, у коме је наглашено да се Хабсбуршка монархија смртно боји стварања веће југословенске државе на Балканском полуострву, па се због тога залаже свом снагом да се не дозволи Црној Гори и Србији територијално проширење.¹²⁹ Одмах по доласку другог „акционог министарства“ на власт у Србији, почетком маја 1876, када је словеначкој јавности било сасвим јасно да ускоро предстоји улазак две кнежевине у рат против Турске, објавио је *Slovenski Narod* саопштење, у рубрици „Jugoslovansko bojišče“, у броју од 7. маја 1876, у коме је потцртано да у Босни већину становништва чине несумњиво Срби источноправославне вероисповести, који би са одобравањем прихватили аустроугарску окупацију своје земље када би изгубили сваку наду у помоћ Србије, како је то било прошле јесени, када се Србија под утицајем Русије

vide, da njim od Srbije in Črnegore pomoči ne pride“, док су *Novice*, два месеца раније, истакле: „Slovani v Bosni in Hercegovini se morajo rešiti turškega jarma, naj jih potem vzame v last bodi Peter, bodi Pavel“ (уп.: SN 222, 30. IX 1875; N 30, 28. VII 1875, стр. 250).

¹²⁸ Уп.: SN 193, 206 од 26. VIII и 11. IX 1875.

¹²⁹ Након отворене критике на рачун аустроугарске источне политике, нарочито због претње војном силом Србији за случај да својим оружаним снагама интервенише у корист устаника, и истицања да су Немци и Мађари креатори такве политике, у закључку наведеног уводника је наглашено: „Zaradi tega kriče nad Avstrijo: brani, brani, da Jugoslovan turški ne postane samostojen, da se ne okrepite Srbija in Črnagora, brani z mečem v roci. To je nevarnost za Avstrijo, druga joj ne preti. Voditelji osode avstrijske države pa naj store, česar pustiti ne morejo. Položaj je precej jasen“ (SN 209, 15. IX 1875).

и Аустро-Угарске била одрекла акције у Босни, што сада није случај, пошто предстоји ступање Србије у рат против Турске, те тиме постаје излишна и неоправдана аустроугарска окупација две побуњене турске покрајине.¹³⁰ Међутим, уколико су били мањи изгледи да Црна Гора и Србија зарате, утолико су у словеначким листовима били чешћи и одлучнији захтеви за аустро-угарску окупацију, уз аргументацију: да ће тиме бити обезбеђено залеђе Даламације; да је Турска неспособна да оживотвори реформну политику; да ће Монархија успети да брзо заведе ред у две побуњене покрајине и санира прилике у њима, што је нарочито дошло до изражаја од средине октобра 1875. па до краја априла 1876. године.¹³¹

По ступању Црне Горе и Србије у рат против Турске, Словенци су показали повећано интересовање за будућност Херцеговине и Босне. У почетној и краткотрајној фази рата, у којој су, поред црногорских снага, и јединице српске милицијске војске постигле извесне успехе на јужноморавском и дринском фронту, и када се у словеначкој јавности, због хиперболисања тих успеха српске војске на ступцима словеначких листова, појачало уверење у могућност брзог и одсудног пораза турске војске, нема ни у једном листу отвореног захтева за аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине. Насупрот томе, у већем делу словеначког јавног мњења, судећи по објављеним саопштењима и написима у словеначком дневнику, било је присутно гледиште да Херцеговина буде прикључена Црној Гори а Стара Србија и Босна Србији. Тиме би, како је потцртано у чланку „V Srbiji“, објављеном у *Slovenskom Narodu*, у броју од 6. јула 1876, Србија била увећана Босном и другим „српским земљама“, те би с Црном Гором, увећаном припајањем Херцеговине, „била у војном савезу како је, на пример, немачки цар с баварским краљем“. На крају овог чланка, у смислу закључка и, наравно, става листа као органа словеначких либерала, дословно је и сасвим одређено наведено: „Ми морамо искрено желети да се то оствари. Тако би настала јака словенска држава, која би била нова потпора Словенства, огро-

¹³⁰ О томе тамо дословно пише: „Večina prebivalcev v Bosni nij katoliške, temuč pravoslavne vere. Samo v tem slučaju, ko bi pravoslavni Srbi v Bosni nikacega upanja ne imeli, osloboditi se s pomočjo Srbije, samo v tem slučaju bi smela Avstrija računati na simpatičen sprejem, ko bi v Bosno prišla. Tega trenutka pa vendar nij še sedaj. V pretečenej jeseni, ko je bila Srbija za voljo Rusije in Avstrije zelo strašljiva in neodločna ter ko je mislila opustiti vsako akcijo v Bosni, bil je trenotek za avstrijsko vmarširanje v Bosno jako pripravljen in sicer tako, da so se celo srbski glasovi v Bosni čuli za vojaško zasedanje, samo da bi se bili Turkovi iznebili. Sedaj pak, ko je skoro gotovo, da Srbija stopi v vojno s Turki, je ugodni trenotek avstrijskega zasedanja v Bosni prešel“ (SN 105, 7. V 1876).

¹³¹ Уп.: SN 261, 262, 267, 293, 295, 296 од 16, 17, 23. XI, 24, 28. и 29. XII 1875; 15, 16, 30, 42, 56, 64, 84, 98 од 20, 21. I, 8, 28. II, 8, 18. III, 12. и 29. IV 1876; S 127, 140 од 26. X и 27. XI 1875; 4, 8. I 1876; N 49, 8. XII 1875, стр. 406; SG 45, 2. XI 1875, 1, 1. I 1876.

ман застор, такође, за нас Словене под Аустријом“.¹³² У наредном броју објавио је овај лист чланке „O izidu vojske“, у коме је уочљива увереност у победу црногорске и српске војске и остварење ратних циљева две кнежевине, и „Sovražnost do Slovanov“, где је подвргнута критици туркофилска политика бечке владе и постављен захтев да се према Црној Гори и Србији Монархија придржава благонаклоне неутралности и не чини сметње ослобођењу свих југословенских народа од турске власти и стварању веће југословенске државе на Балканском полуострву.¹³³ Непуна два месеца доцније, у броју од 5. септембра 1876, *Slovenski Narod* је објавио чланак „Istino Hrvatom“, у коме је упућен оштар прекор на адресу органа Народне странке у Хрватској, *Обзора*, што није пружио потребну политичку подршку Србији у њеном рату против Турске, већ се отворено залагао за аустроугарску окупацију Босне.¹³⁴ У том смислу објавио је у то време словеначки дневник још неколико по садржају сличних написа и саопштења и тако, нема сумње, испољио у Словенији најрадикалнији став према решењу босанско-херцеговачког, односно југословенског питања, те се тиме, свакако, отворено декларисао у антиаустријском смислу. Остали словеначки листови су тада иступали опрезније од словеначког дневника, али су сви нескривено желели победу Црне Горе и Србије, што, у крајњој консеквенцији, с обзиром на јасно испољену туркофилску политику бечке владе, представља антиаустријски став, на једној, и интимну жељу да

¹³² Тај значајан коментар редакције словеначког дневника садржава уводника без наслова у београдском *Истоку*, у броју од 18/30. јуна 1876, о одласку кнеза Милана српској војсци на Делиград због објаве рата Турској и ратним циљевима Србије, усредсређеним, пре свега, на ослобођење Босне и Старе Србије, у чланку „V Srbiji“, дословно гласи: „Ponesli smo ta citat iz najveljavnejšega belgradskega glasila tudi zaradi tega ker kratko pa jasno pove, kaj Srbi z vojsko nameravajo. Osvobojenje in zjedinjenje vseh Srbov in izklicanje kneza Milana za srbskega kralja, ki bi vladal v Srbiji pomnoženej z Bosno in družimi srbskimi zemljami ter bil s Črnogoro v vojnoj zvezi kakor je nemški cesar z bavarским kraljem. Mi moramo živo želeťi da se to uresniči. Močna slovanska država bi se naredila iz tega in to bi bila nova zaslonba Slovanstvu, velikansk moraličen zastor tudi za nas Slovane pod Avstrijo“ (уп.: *Исток* 66, 18/30. VI 1876; SN 152, 6. VII 1876).

¹³³ SN 153, 7. VII 1876.

¹³⁴ Најважнији део тог прекора гласи: „Zabolelo je vsacega Slovenca čitati v Hrvatskem „Obzoru“ ob tistem slovesnem trenutku, ko so Srbi vojno začeli, da bi bili Hrvati raje videli avstrijsko armado prestopiti Savo nego Srbsko Drino (алудира на уводнике, објављене у *Обзору*: „Празан страх празна вика“, у броју од 26. јуна; „Хрватска Ломбардија“, у два дела, у бројевима од 3. и 4. јула; и „Народна странка и опозиција у источном питању“, у броју од 5. јула 1876, моја примедба, II. Л.). V tem je izražal se zavist, škodljiva za južno Slovanstvo in najškodljivejša za Hrvate in nas. Žalili smo Slovenci videč, kako to samohvalno hrvatstvo v tem odločilnem hipu molči ter molči, namesto da bi pred Evropo govorilo slovansko besedo“ (уп.: *Обзор* 144, 149, 150, 151 од 26. VI, 3, 4. и 5. VII 1876; SN 203, 5. IX 1876).

две турске периферне провинције буду прикључене двома кнежевинама, на другој страни. Тако је, на пример, *Soča* објавила уводник „*Srbija maršira — Slovani se vesele*“, у броју од 7. јула 1876, где је употребљен етнички термин „Срби“, уместо навођења држава, Црне Горе и Србије, и истакнуто, да „ако Срби одсудно победе, онда ће им Турска морати уступити Босну и Херцеговину“, при чему се, разуме се, има у виду да Херцеговину добије Црна Гора а Босну Србија.¹³⁵ *Slovenec*, у уводнику „*Naprej zastava slave, na boj junačka kri!*“, објављеном у броју од 4. јула 1876, експлицитно је захтевао од Аустро-Угарске да не води туркофилску политику и да према Црној Гори и Србији заузме став благонаклоне неутралности, за што су се отворено залагали и тршћанска *Edinost* у чланцима: „*Slovenska doha*“ и „*Avstrijani! kde su naše meje?*“, објављеним у овом листу, у бројевима од 8. јула и 12. августа 1876, као и мариборски *Slovenski Gospodar* у уводнику с насловом „*Razsajaenje magjarskih in nemško-judovskih Turkov*“, објављеном у броју од 20. јула 1876. овог листа.¹³⁶ Али, како је ситуација на српском ратишту, из дана у дан, све убедљивије упозоравала на неминовност пораза српске војске, и Словенци су опрезније испољавали своје гледиште о будућности Босне и Херцеговине. Тако се, на пример, у словеначком дневнику прво уочава мишљење о целисходности деобе две турске покрајине између Аустро-Угарске, с једне, и Србије и Црне Горе, с друге стране. Такав став је нарочито дошао до изражаја у уводнику „*Zelena zastava prorokova*“, објављеном у *Slovenskom Narodu*, у броју од 28. јула 1876, где деоба није прецизирана већ је потцртано „да ће Аустрија посетити један део Босне, такозвану Турску Хрватску“, а такође и део Херцеговине, док ће Црна Гора добити већи део Херцеговине а Србија већи део Босне.¹³⁷ Али, после пораза Србије и склапања између ње и Турске сепаратног мира, 28. фебруара 1877, словеначка јавност, током 1877, била је, с мањим изузецима, јединствена у свом опредељењу да, ипак, преостаје аустроугарска окупација као најцелисходније и у датој ситуацији најопортунције решење босанско-херцеговачког питања. Тако је, на пример, у важном уводнику „*Srbski mir*“, објављеном у словеначком дневнику, у броју од 4. марта 1877, алудирајући на сепаратни мир Србије с Турском, који Словенци нису одобравали, у лапидарној форми потцртано: „Да је Србија победила, припала би јој Босна. Пошто није победила, узеше је Аустрија, а Русија ће посетити Бугарску“.¹³⁸ Ваља имати на уму, иако то, у овом уводнику словеначког дневника није прецизирано, да је судбина Херцеговине везана за Босну, с обзи-

¹³⁵ *SC* 27, 7. VII 1876.

¹³⁶ Уп.: *S* 74, 4. VII 1876; *E* 13, 15 од 8. VII и 12. VIII 1876; *SG* 30, 20. VII 1876.

¹³⁷ *SN* 171, 28. VII 1876.

¹³⁸ *SN* 51, 4. III 1877.

ром на то да су словеначки листови, свакако, у својим написима ове врсте под појмом „Босна“ подразумевали обе покрајине, што упућује на закључак да је пораз Србије проузроковао губитак и Херцеговине и онемогућио њено присаједињење Црној Гори, упркос томе што је црногорска војска заиста успешно ратовала и није с Портом закључила мир. Да би се словеначка јавност убедила у оправданост аустроугарске окупације две покрајине, у словеначким листовима су изношени разни аргументи са опсежним образложењем: да ће се у Монархији осетно смањити незапосленост; да ће се Далмација обезбедити и добити богато залеђе; да ће се окупацијом омогућити „знатан прираст словенског елемента у нашој држави“; да је Русија сагласна с тим да Аустро-Угарска окупира Босну и Херцеговину под условом да она поседне Бугарску итд.¹³⁹ Осим тога, средином 1877, све отвореније се у Словенији изражава мишљење да Босну и Херцеговину треба припојити Троједној краљевини (Хрватска, Славонија и Далмација). За овакво решење нарочито се залагао *Slovenec*, који је, у броју од 1. маја 1877, објавио уводник „Кај бо з Bosno?“, у коме је инаугурисао „илирску идеју“, сматрајући да је најцелисходније да се две побуњене турске покрајине, након њиховог поседања од аустроугарских трупа, присаједине Хрватској, увећаној прикључењем Далмације и Војне крајине, а затим да се тој „југословенској скупини“ припоји и Словенија, што би неминовно довело до краха дуализма и преуређења Монархије на тријалистичкој основи, од чега би и Словенци „имали велику корист, пошто би одмах добили народну равноправност“.¹⁴⁰ Тај аустрославистички концепт, наравно, инсистира на томе да се југословенско питање реши у оквиру Хабсбуршке монархије. Како се може читовати из ранијих разматрања, Словенци су с великом пажњом пратили херојску борбу црногорске војске, током 1877, и одушевљавали се њеним историјским победама, али од својих захтева за аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине нису одступали, сматрајући да те победе не могу битније утицати на радикалнију измену ситуације у две побуњене покрајине и односа снага на Балканском полуострву после судбоносног пораза српске војске и склапања сепаратног мира Србије са Турском. Никаквих знатнијих промена у привржености Словенаца аустроугарској окупацији није донео ни други улазак Србије у рат против Турске, 13. децембра 1877, нити, пак, брзо напредовање српске војске на јужноморавском фронту и њене значајне победе над непријатељем. Образложење за такав став Словенаца презентирано је у чланку „Srbija“, објављеном у *Slo-*

¹³⁹ Уп.: SN 30, 40, 51, 61, 66, 67, 157, 173, 254, 286 од 8, 20. II, 4, 16, 23, 24. III, 13. VII, 1. VIII, 7. XI и 11. XII 1877; S 86, 91, 102 од 4, 18. VIII, 13. IX 1877; E 4, 7, 8 од 24. II, 14. и 28. IV 1877; N 18, 20 од 2. и 16. V 1877, стр. 138—139, 159.

¹⁴⁰ S 48, 1. V 1877.

venskom Narodu, у броју од 30. новембра 1877. Наиме, тамо је, након нагласка да је 1876. српска војска одолевала четири месеца навали „исте турске војске која је летос код Плевена показала такву храброст да је стекла признање самих Руса“, подвучено у резолутној форми: да Србија Босну не може добити пошто је 1876. изгубила рат, па ће се морати задовољити придобијањем територије у Старој Србији и признањем од великих сила њене независности, док ће Босну посетити Хабсбуршка монархија.¹⁴¹ Од другог уласка Србије у рат против Турске па до потписивања примирја у Једрену, 31. јануара 1878, као и доцније, словеначки листови су остали на линији потпирања аустроугарске окупације две турске покрајине, налазећи да је таква солуција у датој ситуацији најцелисходнија.¹⁴²

Капитулација турског гарнизона у Плевену, 10. децембра 1877, знатно је убрзала напредовање руских армија ка Цариграду, што је довело прво до склапања примирја, а ускоро и мира у Сан Стефану, 3. марта 1878. Саобразно санстефанским стипулацијама, требало је да Босна и Херцеговина постану аутономне покрајине, што Словенци нису акцептирали, сматрајући аустроугарску окупацију као кудикамо боље решење, јер су били одлучно противни томе да се задржи и симболичан суверенитет Порте над ове две покрајине.¹⁴³ Будући да се отворено залагала за што тешњу и интензивнију сарадњу и солидарност међу словенским народима и, наравно, знајући да је Русија инаугурисала одредбе Санстефанског мировног уговора, словеначка јавност није отворено иступила у својим листовима против одлуке овог мира о будућности Босне и Херцеговине нити је, пак, директно критиковала ту одлуку, како се не би замерила Русији као њеном главном актеру.¹⁴⁴ Штавише, после извесног времена, словеначки либерали су се сложили са одлукама Санстефанског мира. То се очитује из језгровитог садржаја чланка „Bosna“, објављеног у *Slovenskom Narodu*, у броју

¹⁴¹ О томе тамо дословно пише: „Srbija se bode borila zdaj za svojo čast in za svoj interes. Ko bi bila lani zmagala, pala bi jej Bosna v delež. Letos bode zadovoljna morala biti z neodvisnostjo in s povečanjem svojih državnih mej v Staro Srbijo, ker Bosno bode pač Avstrija zasela, rada ali nerada. Kot zahrbtna dežela naše Dalmacije spada pod „avstrijske interese“ in če se prav z osvojenjem Bosne slovanski element v naši monarhiji pomnoži, česar se Magjari in nemškutarji tako silno bojé, družega puta nij več, po katerem bi se avstrijski interesi varovali. Hvala Bogu, da nas je previdnost vladarjeva od vseh družih nevarnih potov, na katere so nas Magjari potisniti hoteli, dovolj daleč proč odvela, tako, da se nij bati, da bi na nje zašli“ (SN 274, 30. XI 1877).

¹⁴² Уп.: SN 296, 29. XII 1877; 26, 28 од 31. I и 2. II 1878; E 4, 23. II 1878.

¹⁴³ Уп.: SN 63, 64 од 16. и 17. III 1878; S 25, 26, 29 од 2, 5. и 12. III 1878.

¹⁴⁴ Уп.: S 53, 56, 66 од 5, 8. и 21. III 1878; SG 11, 13 од 14. и 28. III 1878.

од 21. априла 1878, где је, као најважније, истакнуто да ће по одредбама Санстефанског мира бити омогућена Херцеговини и Босни таква аутономија која ће им обезбедити задовољавајући степен самосталности, што Словенству неће шкодити.¹⁴⁵ Али, с обзиром на то да су, крајем априла и током маја 1878, велике силе, незадовољне одлукама Санстефанског мира, радиле на његовој темељној ревизији, уз сагласност Русије, о чему је словеначка јавност била обавештена, у словеначким листовима поново почиње да доминира теза да је аустроугарска окупација Босне и Херцеговине најсврнисходније решење у датој ситуацији.¹⁴⁶ Потребно је, међутим, на овом месту истаћи да већи део словеначког јавног мњења ни у то време није био безрезервно за окупацију. Наиме, Словенци су целисходност овог потеза условили следећим околностима: да Русија буде сагласна са аустроугарском окупацијом две покрајине; да се по окупацији побољша положај Словенаца и других словенских народа у Хабсбуршкој монархији, и то у том смислу што би они преузели политичко вођство у држави након неминовног слома дуализма и њеног преуређења на федеративној основи; да Монархија, поставши словенска држава, из основа промени своју спољну политику у том смислу што ће њен главни садржај бити пријатељско понашање према Русији, Србији и Црној Гори, јер је то битан предуслов њене унутрашње стабилности.¹⁴⁷ О припремама за Берлински конгрес као и о његовом раду, 13. јуна — 13. јула 1878, словеначка јавност је била у довољној мери обавештена. Наравно, у то време су се словеначки листови залагали за аустроугарску окупацију Херцеговине и Босне, али су замерили бечкој влади, како су поступиле, чак, и *Novice*, што води русофобску политику, упозоравајући је да такав курс, у не тако далекој будућности, може имати за Монархију кобне последице.¹⁴⁸ Због тога су иступања словеначких посла-

¹⁴⁵ О томе тамо, као најважније, пише: „Dokler mi stojimo pod magjarsko-nemškim vladanjem, nij nam sile klicati Bosno v naše kolo. Sanštefanski ugovor v svojem XIV. čl. ustanavlja avtonomijo za Bosno, katera se bode tudi izvedla, za to bode uže Rusija skrbela, ki je kri prelivala. Tako pa so Bošnjaci iz nevarnosti ven, da bi jih Magjari skušali sè svojo Magjarščino izveličevati“. У кратком коментару овог дела изјаве др Шима Мацуре, коју је он доставио редакцији *Обзора*, 12. априла 1878, и овај лист објавио дан доцније, а новосадска *Застава* у броју од 7/19. априла 1878, наведено је ово: „Tako se tedaj zopet enkrat izpolnjuje, kar je Napoleon o nas rekel: radi prekasno prihajamo. Zamujeno je zamujeno. Hvala Bogu, da ta zamuda za Slovanstvo nij pogubna“ (уп.: *Обзор* 86, 13. IV 1878; *Застава* 55, 7/19. IV 1878; SN 92, 21. IV 1878).

¹⁴⁶ Уп.: SN 98, 112 од 30. IV и 16. V 1878; S 51, 9. V 1878; N 21, 22. V 1878, стр. 168.

¹⁴⁷ Уп.: SN 71, 83 од 28. III и 11. IV 1878; S 47, 60 од 30. IV и 1. VI 1878; E 9, 11. V 1878.

¹⁴⁸ Опширније о степену обавештености Словенаца о припремама за одржавање Берлинског конгреса и захтевима да се Аустро-Угарска спозна са Русијом, в.: SN 84, 86, 97, 98, 100, 121, 128 од 12, 14, 28, 30. IV, 2,

ника на седницама Царевинског већа у Бечу, 7. јуна 1878, др Јосипа Вошњака и Михаела Хермана, која су протекла у знаку оштре критике бечке владе, уопште, и осуде империјалистичких претензија Хабсбуршке Монархије на Балканском полуострву и њеног противруског држања, посебно,¹⁴⁹ добила велики публицитет у словеначким листовима, а нарочито у *Slovenskom Narodu*.¹⁵⁰ Остајући непоколебљиви у свом уверењу да ће аустроугарска окупација побуњених турских покрајина проузроковати темељит заокрет у Хабсбуршкој монархији, који ће по Словене бити повољан, сви словеначки листови су са великим одушевљењем поздравили одлуку Берлинског конгреса од 28. јула 1878, којом је Аустро-Угарској од великих сила поверен окупациони мандат за Босну и Херцеговину.¹⁵¹ Па, ипак, ваља приметити да словеначка јавност није била одушевљена одлукама Конгреса у целини те је, након завршетка овог скупа, изразила преко својих листова сумњу у то да су његове одлуке у потпуности обезбедиле трајан мир у Европи.¹⁵²

Након доделе Аустро-Угарској окупационог мандата, у Словенији је владало нестрпљење са јасно израженим захтевом да се што пре отпочне са окупацијом, што је нарочито наглашено у чланку „Zakaј odlašamo?“, објављеном у броју од 25. јула 1878. словеначког дневника.¹⁵³ Убеђени у то да ће им аустроугарска окупација бити од многоструке користи, Словенци су топло поздравили наименовање Хрвата по народности, генерала Јосипа Филиповића,¹⁵⁴ за главнокомандујућег аустроугарских

26. V и 5. VI 1878; S 35, 51 од 30. III и 9. V 1878; N 22, 23 од 29. V и 5. VI 1878, стр. 176, 184; SG 23, 6. VI 1878.

¹⁴⁹ што нарочито важи за говор др Јосипа Вошњака. Наиме, он је, критикујући антируски политички курс бечке владе а посебно главног актера такве политичке оријентације, министра спољних послова, грофа Андрашија, поред осталог, истакао: „Denn dass Graf Andrassy sich so weit hinreissen lassen sollte, um etwa aus den von ihm angeführten drei Gründen, nicht etwa wie wir es wünschen — um Bosnien und Herzegowina zu annectiren, sondern nur aus dem Grunde, weil ihm Bulgarien, Serbien, Montenegro etwas zu gross sind — dass, sage ich, Graf Andrassy aus diesem Grunde Oesterreich in eine Action gegen Russland hineindrängen wolte — ich muss wirklich gestehen, dass ich eine solche Abenteuer —, ich möchte sagen, Zigeuner-Politik, selbst unserem Minister des Auswärtigen nicht zumuthen könnte. (Heiterkeit recht) Ein materieller Schaden wird allerdings den Völker Oesterreichs aus dieser Action des Grafen Andrassy bleiben, nämlich die Schuld von 60 Millionen“ (*Stenographische Protokole über die Sitzungendes Hauses der Abgeordneten des oesterreichischen Reichsrathes*, XI Band, Wien 1878, стр. 12803).

¹⁵⁰ Уп.: SN 137, 139, 149, од 16, 19. VI и 3. VII 1878; SG 24, 13. VI 1878.

¹⁵¹ Уп.: SN 147, 29. VI 1878; N 27, 3. VII 1878, стр. 211; SG 27, 4. VII 1878; S 72, 6. VII 1878.

¹⁵² Уп.: S 75, 76, 78, 82. од 13, 16, 20. и 30. VII 1878; E 13, 14 од 13. и 27. VII 1878; N 29, 17. VII 1878, стр. 230.

¹⁵³ SN 168, 25. VII 1878.

¹⁵⁴ SN 150, 4. VII 1878.

окупационих трупа. Али су, зато, са великим огорчењем примили вест о припремама Муслимана за оружани отпор царско-краљевској војсци. Прво је *Slovenski Narod*, у броју од 2. августа 1878, у рубрици „Iz Bosne in Hercegovine“, тачно обавести словеначку јавност да у том покрету, сем мањих изузетака, још не учествују регуларне турске трупе, већ, готово искључиво, фанатизовано муслиманско становништво.¹⁵⁵ Операције аустроугарских снага у Босни и Херцеговини, које су трајале од 29. јула до 20. октобра 1878, пратила је словеначка јавност са напрегнутом пажњом, јер је у то време била одушевљени поборник окупације и јер се у првим борбеним редовима царско-краљевских трупа налазило преко 20.000 словеначких војних обвезника.¹⁵⁶ Иначе, успехе окупационих трупа примала је већина Словенаца са одушевљењем и нескривеном надом да ће отпор Муслимана бити брзо сломљен, која је дошла до изражаја у словеначкој штампи непосредно по заузећу Сарајева, 19. августа 1878. године.¹⁵⁷ Али, како се показало, та нада је била илузорна, јер је било потребно да по освојењу Сарајева прођу још пуна два месеца оштрих борби и да тек падом Кладуше, 20. октобра 1878, аустроугарске трупе запоседну целу Босну и Херцеговину, што су Словенци примили са великим олакшањем и одавањем пуног признања храбром држању у борбама словеначких обвезника.¹⁵⁸ Током извођења аустроугарске окупације сви словеначки листови су правдали овај поступак, наводећи, као најважније, ове разлоге: а) економске, који се свде на то да је Босна плодна покрајина, у којој ће словеначки земљорадници моћи да нађу пристojно запослење, па је непотребно да иду у далеку Америку, у којој ће и словеначки чиновници моћи добити запослење у администрацији, а трговци уносан посао у трговини;¹⁵⁹ б) политичке, јер ће се окупацијом у знатној мери повећати словенски живаљ у Монархији, па ће у популациском погледу бити изражена превага Словена над Немцима и Мађарима, што ће неумитно проузроковати слом дуализма и прелазак власти у др-

¹⁵⁵ SN 175, 2. VIII 1878.

¹⁵⁶ Уп.: SN 206, 227 од 8. IX и 3. X 1878; J. pl. Andrejka, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878, Ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe, Celovec 1904—1905*, стр. 14.

¹⁵⁷ Уп.: SN 192, 194 од 23. и 25. VIII 1878; S 91, 24. VIII 1878; SG 35, 29. VIII 1878.

¹⁵⁸ Опширније о последњим борбама у Босни и Херцеговини у завршној фази извођења аустроугарске окупације и храбром држању словеначких војника, нарочито из састава словеначког 17. пешадијског пука, в.: SN 227, 245 од 3. и 24. X 1878; E 19, 12. X 1878; J. pl. Andrejka, *op. cit.*, стр. 128—137, 210—217, 226—260.

¹⁵⁹ В.: SN 166, 170, 192, 228, 229 од 23, 27. VII, 23. VIII, 4. и 5. X 1878; S 98, 10. IX 1878; N 28, 10. VII 1878, стр. 219.

жави од Немаца и Мађара на Словене;¹⁶⁰ в) културно-просветне, садржане у томе што би Словенци могли одиграти корисну улогу посредника између немачко-западне и словенско-источне културе.¹⁶¹ У циљу реализовања свега овог потребно је да администрација у окупираним покрајинама буде на хрватско-српском језику, како је наведено у словеначком дневнику, у броју од 23. јула 1878, који Словенци могу без нарочитих тешкоћа научити, и да се, како је потцртано у *Slovenskom Narodu*, у броју од 28. септембра 1878, „с правом и истинском братском љубављу“ приступи тамошњем људству, што Немци и Мађари, упркос томе што би хтели, не могу постићи, „јер нису способни да изврше тежак задатак моралног ослобођења босанског народа“.¹⁶² Ова очекивања присталица аустроугарске окупације, наравно, нису била остварена, будући да је у Босни и Херцеговини заведен несносан окупациони режим. Па, ипак, на словеначкој етничкој територији је дошло до извесног побољшања положаја Словенаца. Јер, попут других ненемачких народа у Цислајтанији, после пада либералног режима, Словенци су добили од страначки неопредељеног кабинета Едуарда Тафеа, 1879—1893, неке уступке од којих је, као најважније, било право на употребу словеначког језика као наставног предмета у основним школама и слободнији избор кандидата у представничка тела, пошто је ослабио притисак на бираче приликом гласања на изборима, те је, уопште узев, у то време у односу на седамдесете године положај био сношљивији.¹⁶³ У жеку извођења окупације, два најчитанија листа у Словенији, *Slovenski Narod* и *Slovenec*, образложили су своју приврженост аустроугарској окупацији две периферне турске покрајине. Тако је у важном уводнику „Komu korist?“, објављеном у словеначком дневнику, у броју од 4. августа 1878, који је вероватно написао главни и одговорни уредник овог листа, Јосип Јурчич, у језгровитој форми наглашено да су словеначки либерали сматрали да по природном праву Херцеговина треба да припадне Црној Гори, а Босна Србији, и да су то своје гледиште преиначили и отпочели се залагати за аустроугарску окупацију те две покрајине, осведочивши се у то да су две кнежевине биле у немогућности да их ослободе од турске власти и то своје право

¹⁶⁰ В.: SN 177, 223, од 4. VIII и 28. IX 1878; N 28, 10. VII 1878, стр. 219; S 90, 93, 94, од 22, 29. и 31. VIII 1878; E 15, 17 од 10. VIII и 14. IX 1878.

¹⁶¹ В.: SN 166, 223, 228, 229 од 23. VII, 28. IX, 4. и 5. X 1878; S 90, 98 од 22. VIII и 10. IX 1878.

¹⁶² Наведена питања су опширно третирана у *Slovenskom Narodu*, у уводницима: „Nekoliko besed o zasedenju Bosne“, у броју од 23. јула; и „Vpliv osvobojenja balkanskega poluotoka na slovenski narod“, у броју од 28. септембра 1878 (уп.: SN 166, 223 од 23. VII и 28. IX 1878).

¹⁶³ F. Zwitter, *Slovenци in habsburška monarhija*, *Zgodovinski časopis*, XXI, 1967, Љубљана, 1967, стр. 59—60.

и реализују.¹⁶⁴ У том смислу је резонувао и анонимни писац уводника „*Čigava je Bosna?*“, објављеном у *Slovensci*, у броју од 22. августа 1878, који је, као најважније, оспоравајући Србији право на Босну, истакао да на њу полаже право само онај „ко је ослободи од турског јарма“.¹⁶⁵

Не треба изгубити из вида да сви Словенци ни у то време нису били одушевљени уласком аустроугарских трупа у Босну и Херцеговину нити су, пак, заговарали окупацију. Сама околност да је непосредно пред улазак окупационих трупа у две покрајине, како наводи Фран Шукље, „услед делимичне мобилизације владала у Крањској велика узбуђеност“,¹⁶⁶ упућује на закључак да је међу Словенцима и у то време било противника аустроугарске окупације. Савременик ових догађаја, познати јавни радник и публициста, Хенрик Тума, који је у то време био учитељ у Постојни и противник окупације, наглашава у својим успоменама да су се Словенци на Красу радовали поразу царско-краљевских трупа у боју код Маглаја, 3. августа 1878, јер су им то „веома желели“.¹⁶⁷ Како је утврдио др Јанез Ротар, познати словеначки књижевник реалистичког смера, Фран Масељ Подлимбарски, био је одлучан противник аустроугарске окупације две периферне турске покрајине, иако је од 1878. до 1905. био непрекидно активни официр аустроугарске војске.¹⁶⁸ Иначе, Подлимбарски је још 1875. и 1876. искрено симпатисао устанички покрет у Херцеговини и Босни, а 1877. носио се мишљу да као добровољац ступи у устаничке редове, што није могао учинити услед повећане будности органа власти и поштрених репресивних мера према добровољцима па и њиховим породицама. У тим годинама, код овог словеначког књижевника преовладава југословенска над општесловенском политичком оријентацијом, прожета убеђењем да ће Јужни Сло-

¹⁶⁴ Тамо је, као најважније, наведено: „Mi smo od kraja zmirom rekli, da po naravnem pravu pripada Bosna Srbiji, a Hercegovina Črnej Gori. Šele potem, ko nij bilo izgleda in upanja, da bi ti dve hrabri slovanski državici mogli in smeli zasesti te pokrajine, zagovarjali smo avstrijsko okupacijo“ (*SN* 177, 4. VIII 1878).

¹⁶⁵ *S* 90, 22. VIII 1878.

¹⁶⁶ F. Šuklje, *Sodobniki mali in veliki*, Љубљана 1933, стр. 139.

¹⁶⁷ О томе Хенрик Тума дословно пише ово: „Leta 1877, se je končala rusko-turška vojna s popolno rusko zmago. Po vsem Krasu so goreli v znamenje veselja kresovi, od Postojne pa do Šempetra so na vseh vornikih (ocestnih kamnih) gorele lučke. Naslednje leto je sledila avstrijska okupacija Bosne in Hercegovine. Javno mnenje pri nas je bilo proti avstrijskemu početju in ko so avstrisko okupacijsko vojsko pri Maglaju doletele prve nezgode, smo ji to prav privoščili“ (H. Tuma, *Iz mojega življenja, Spomini, misli in izpovedi*, Љубљана 1937, стр. 81—82).

¹⁶⁸ Минуциозну монографију о делима и животном путу Подлимбарског, уз наглашавање његовог социјално-идејног и политичког назора, са критичким освртом на дотадашња истраживања у том правцу, презентирао је др Јанез Ротар и тиме попунио једну празнину у историји словеначке књижевности (J. Rotar, *Socialna in politična misel Podlimbarskega*, Љубљана 1969).

вени, ослобођени турске власти, одиграти пијемонтску улогу у ослобођењу југословенских народа од јарма Хабсбуршке монархије.¹⁶⁹ Насупрот словеначкој буржоазији, која је, готово, листом одобравала аустроугарску окупацију, надајући се да ће јој она донети корист на политичком, економском и културно-просветном плану, Фран Масељ је био њен одлучан противник из националних и социјалних обзира, јер је заговарао тезу да ће нови аустроугарски поредак довести до политичког угњетавања и безобзирне економске експлоатације народа у две окупирание покрајине и сондирати терен за даљи продор Монархије ка Солуну.¹⁷⁰ Поред Хенрика Туме и Франа Масеља Подлибарског, било је у Словенији још истакнутих појединаца који су били противници аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, али у том смислу нису смели отворено иступити.

*
* * *

На основу свега наведеног, може се констатовати да су догађаји из црногорско-турског рата, 1876—1878, као и они пре њега, били у жижи интересовања словеначке јавности, која је са одушевљењем поздравила црногорске ратне успехе, искрено желећи ослобођење свих југословенских народа на Балканском полуострву и стварање веће југословенске државе. Та констатација проистиче из следећих околности:

а) црногорско-турски ратови и устанци у Херцеговини, 1852—1862, наишли су на снажан одјек код Словенаца и на безрезервну подршку борбе Црне Горе и херцеговачких устаника, какав је случај био и са црногорско-турским спором, крајем 1874. и почетком 1875, када је словеначка јавност пружила Цетињу пуну подршку;

б) устанак херцеговачке раје, који је избио 9. јула 1875, наишао је на неподељене симпатије Словенаца, чему, поред осталог, може послужити као доказ помоћ словеначког народа у новцу, оделу, обући и санитетском материјалу избеглицама из Херцеговине, док је устаницима слао посебним каналима новац, оружје, одело и санитетски материјал, као и десетак добровољаца из своје средине;

в) Словенци су одушевљено поздравили улазак Црне Горе у рат против Турске, средином 1876, и искрено се радовали

¹⁶⁹ Такав став Франа Масеља Подлибарског, др Јанез Ротар је непобитно аргументовао подацима из дневника који је Подлибарски у тим годинама водио (Ј. Ротар, *op. cit.*, стр. 17, 74—78, 253, нап. 14).

¹⁷⁰ Опширније о одлучном антиаустријском ставу Франа Масеља и његовој аргументацији противљења империјалистичкој политици Хабсбуршке монархије на Балканском полуострву, в.: Ј. Ротар, *op. cit.*, стр. 78—84.

победама њене војске над непријатељским снагама, пруживши политичку подршку оправданим захтевима Црногораца за територијално проширење;

г) већи део словеначког јавног мњења, у време кад је улазак Црне Горе и Србије у рат против Турске изгледао извесан, као и током рата, када се веровало у пораз турске војске, био је за прикључење Херцеговине Црној Гори а Босне Србији у циљу стварања веће југословенске државе. Међутим, од пораза Србије у првом српско-турском рату па до краја велике кризе на Истоку, Словенци су, с изузетком малог броја појединаца, увидевши да је Србија изгубила Босну и да Црна Гора не може сама овладати овим двема покрајинама, сматрали да је аустроугарска окупација истих у датој ситуацији сврсисходније решење неголи, пак, да остану под турском владавином.

Petko LUKOVIĆ

LES SLOVENES ET LA GUERRE TURCO-MONTENEGRINE DE 1876—1878

Résumé

L'insurrection qui éclata le 9 juillet 1875 en Herzégovine eut un grand retentissement parmi les Slovènes. Jusqu'au dénouement de la grande crise d'Orient, les journaux consacrèrent dans leurs colonnes une place de choix à l'insurrection et aux événements auxquels elle donna lieu dans la Péninsule, balkanique. Composé d'éminents leaders des courants libéral et conservateur du mouvement national slovène, le „Comité de soutien“ qui fut créé au début de septembre 1875 à Ljubljana, couvrait en fait toute la Slovénie. Jusqu'au 31 décembre 1876, le Comité parvint à collecter, au titre de l'aide aux réfugiés et aux insurgés de Bosnie et d'Herzégovine 9.157 dinars-or et 3 kreutzers, 1.853 couvertures neuves, 76 manteaux d'hiver neufs, 13 grandes caisses de vêtements, de matériel sanitaire, de linge, etc, 400 paires de mocassins neufs et une centaine de paires de chaussures également neuves. Il y avait également à Ljubljana un Comité clandestin qui comprenait les principaux dirigeants politiques des libéraux slovènes: le dr Josip Vošnjak, Josip Jurčić et le dr Valentin Zarnik. Ce comité envoyait par des filières secrètes des armes aux insurgés d'Herzégovine. C'est également par ses soins que des volontaires, dont six jeunes, Slovènes, vinrent grossir les rangs des insurgés.

L'entrée en guerre du Monténégro et de la Serbie contre la Turquie, vers la fin de juin 1876, suscita un vif enthousiasme chez les Slovènes qui

approuvèrent sans réserve la décision des deux principautés. Les Slovènes saluèrent avec une intense émotion les victoires de l'armée monténégrine qui combattit jusqu'à la fin de la guerre, c'est-à-dire jusqu'à la fin de janvier 1878. Ces victoires furent pour eux une manière de se consoler des revers essayés par l'armée serbe. Les journaux slovènes donnèrent une grande publicité aux victoires que les Monténégrins avaient remportées à Vučji Do (28 juillet) et à Fundina (14 août), ainsi qu'à la libération de Medun (20 octobre). Il convient de souligner que les Slovènes suivirent avec une vive attention — fermement convaincus que l'armée monténégrine vaincrait — l'offensive que les forces turques lancèrent dans le courant de juillet 1877 contre le Monténégro. Leurs espoirs ne furent pas déçus, et c'est avec une grande joie et une admiration sincère pour la vaillance des Monténégrins qu'ils accueillirent l'échec de cette offensive. Jusqu'à la fin victorieuse de la guerre, l'opinion publique slovène ne cessa de saluer les victoires des Monténégrins, notamment la prise de Nikšić (8 septembre 1877), la libération de Bar le 10 janvier 1878 et, huit jours plus tard, le 18/19 janvier, celle d'Ulcinj.

Lors de léclatement de l'insurrection en Herzégovine, qui ne tarda pas à gagner la Bosnie, la plupart des Slovènes considéraient, non sans approbation, que ce mouvement armé avait un caractère yougoslave puisque son but était de créer un grand Etat dans la Péninsule balkanique. A condition, évidemment, que le Monténégro et la Serbie déclarent au plus tôt la guerre à la Turquie. Plus les chances du Monténégro et de la Serbie de vaincre étaient grandes — comme ce fut le cas du milieu du mois d'août au début de septembre 1875, ou du début de mai à la fin de juin 1876 — plus forte était l'insistance avec laquelle les journaux slovènes et surtout le „Slovenski Narod“ réclamaient la création d'un grand Etat yougoslave par le rattachement de l'Herzégovine et de la Bosnie aux deux principautés. Et inversement, plus ces chances étaient faibles, plus les journaux préconisaient l'occupation des deux provinces par l'Autriche-Hongrie. C'est ce qui se passa en particulier du milieu d'octobre 1875 à la fin d'avril 1876. Lorsque, dans la première moitié de juillet 1876, les unités de la milice serbe, eurent remporté certains succès à l'occasion d'une brève offensive, l'opinion publique slovène, renforcée dans sa conviction que la défaite de l'armée turque n'allait pas tarder, la majorité du peuple slovène souhaitait — à en croire les journaux locaux — le rattachement de l'Herzégovine au Monténégro et celui de la Vieille Serbie et de la Bosnie à la Serbie, étant entendu qu'ainsi agrandies les deux principautés devaient devenir un seul Etat. Mais après la défaite de l'armée serbe et la signature de la paix séparée entre la Serbie et la Turquie (28 février 1877), les Slovènes furent, à de rares exceptions près, unanimes à estimer que l'occupation austro-hongroise était le moyen le plus indiqué pour régler la question de la Bosnie et de l'Herzégovine. Cette position, ils devaient la conserver lors du dénouement de la grande crise d'Orient. C'est du reste pourquoi ils s'opposèrent aux clauses du Traité de San Stefano (3 mars 1878), pour saluer ardemment les décisions du Congrès de Berlin (28 juin 1878) qui confiaient le mandat d'occupation à l'Autriche-Hongrie. Réclamant la mise en oeuvre rapide du document, ils dénoncèrent catégoriquement les préparatifs, puis la résistance armée les Musulmans de Bosnie et d'Herzégovine opposèrent aux troupes d'occupation. Ils

préféraient en effet voir la Bosnie et l'Herzégovine occupées par l'Autriche-Hongrie plutôt que d'être dominées par la Turquie, car ils savaient que la création d'un grand Etat yougoslave était différée à des temps meilleurs puisque les décisions du Congrès avaient été approuvées par le Monténégro et la Serbie. Les Slovènes étaient fermement convaincus que l'occupation des deux provinces turques se traduirait inévitablement — du fait de la très augmentation numérique des populations slaves — par une réorganisation de la Monarchie sur des bases fédératives. Il y eut pourtant à cette époque en Slovénie des adversaires de l'occupation austro-hongroise. Le grand publiciste slovène Henrik Tuma, qui était alors instituteur à Postojna et qui s'opposait à l'occupation, devait constater dans ses mémoires que les Slovènes du Kras se réjouirent de la défaite des forces austro-hongroises à la bataille du Maglaj (3 août 1878), défaite „qu'ils avaient ardemment souhaitée“. Parmi les adversaires résolus de la politique impérialiste de l'Autriche-Hongrie dans les Balkans et plus particulièrement de l'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine, il convient de mentionner enfin le célèbre écrivain slovène Fran Maselj-Podlimbarski.